



## **Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online**

**Danskernes Historie Online** er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

### **Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor**

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

### **Ophavsret**

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

### **Links**

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

# SIDEN SAXO

NR. 1, 1992



Udgiver: Rigsarkivet  
Redaktion: Bent Blüdnikow,  
Steen Ousager og Henrik  
Stevnsborg.

Lay-out: Kristin Wiborg  
Tryk: Nofo-Print,  
Helsingør.

ISSN: 01 09 6028

Abonnement: Tegnes ved  
henvendelse til Rigsarkivet,  
Rigsdagsgården 9, 1218  
Kbh. K.  
Telf.: 33 92 33 10  
Giro nr.: 6 40 13 68  
Abonnementet er løbende  
indtil opsigelsen.

Pris: Årgang 1992 kr. 125,-  
Løssalg pr. nr. kr. 40,-

Distribution:  
Avispostkontoret

Flytning meddeles postkon-  
toret.

Copyright Siden Saxo 1992

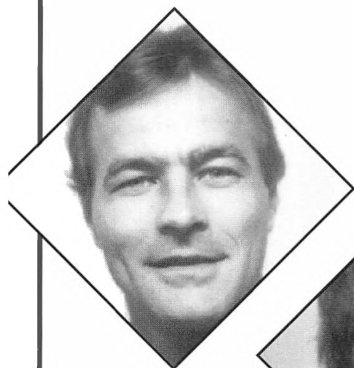
# Indhold

Den fløjtespillende greve.....	2
<i>Ved Jens Henrik Koudal</i>	
Fund: Fantasifulde opfindere .....	9
Spionage mod russere i 1904.....	14
<i>Ved Jørgen Jensen</i>	
Fund: Kadettegninger.....	23
Tæt på: Slotsholmen brænder.....	27
Politi og kommunister.....	36
<i>Interview med Henrik Stevnsborg ved Klaus Rothstein</i>	
Fortidens kvindearv.....	40
<i>Ved Lotte Hedeager</i>	

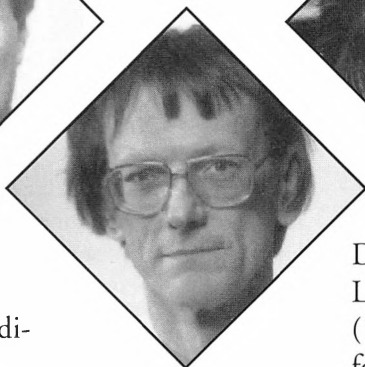
*Forsidebilledet er en kadettegning fra 1751, tegnet af F. G. von Zütchen.  
Se i øvrigt artiklen s. 23.*

For at styrke kontakten med de historiske miljøer og den forskning, der foregår, har den daglige redaktion af SIDEN SAXO suppleret sig med et redaktionspanel. Panelets opgave består bl.a. i at fungere som kontaktpersoner mellem redaktionen og relevante forfattere og i øvrigt at komme med gode ideer til artikler.

Panelet består p.t. af:



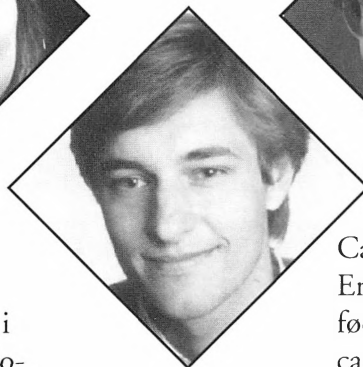
Cand.mag.  
Søren Eigaard.  
Kandidatstipendiat ved Odense Universitet, hvor han arbejder med et projekt om tilblivelsen af 1953-grundloven. Har tidligere publiceret værker om bl.a. fagbevægelsen i Odense, det danske nazistparti og aftenskolesystemet i Danmark. Bidrager til Odense Bys historie.



Cand.mag.  
Anders Bøgh.  
Gymnasie- og seminarielærer, nu lektor i middelalderhistorie ved Århus Universitet. Har publiceret værker og artikler om samfundshistorie fra istid til landboreformer, middelalderlige bondeoprør og middelalderlig social- og retshistorie.



Dr.phil.  
Lotte Hedeager (1948). Magister i forhistorisk arkæologi 1978, dr.phil 1991. Pt. Carlsbergstipendiat tilknyttet Institut for Historie, Københavns Universitet. Omfattende videnskabelig produktion, bl.a. disputatsen *Danmarks Jernalder - mellem stamme og stat* og bd. 2 af *Politiken og Gyldendals Danmarkshistorie* (1988). Har sammen med Henrik Tvarnø skrevet bd. 2 af *Det Europæiske Hus*, Gyldendals Europahistorie (1991).



Cand.mag.  
Carsten Porskrog Rasmussen.  
Adjunkt ved Institut for grænseregionsforskning i Aabenraa. Forsker i landbrugs- og godshistorie, lokalhistorie og erhvervshistorie.



Cand.mag.  
Erik Gøbel.  
født 1949, cand.mag. i historie og samfundsfag, forskningsstipendiat ved Københavns Universitet 1979-1981, arkivar i Rigsarkivet siden da. Har især forsket i Danmarks økonomiske og sociale historie i 17., 18. og 19. århundrede, navnlig handel og søfart på tropekolonierne. Sidder bl. a. som Danmarks repræsentant i International Commission for Maritime History.

# DEN FLØJTESPILLENDEN

## GREVE

En formiddag i juli 1991 vandrede jeg ad den 250 år gamle lindeallé fra Nysted til Aalholm slot. En bekendt havde fortalt mig, at han havde set en gammel nodebog i en montre på slotet. Registranten over godsarkivet er tilgængelig på Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland. Men dér anføres ingen noder, og den musikhistoriske forskning kender ikke til noget særligt musikliv på Aalholm i ældre tid.

Jeg blev godt modtaget af museumsleder Bjørn Ohl og baronesse Raben-Levetzau. Nodebogen viste sig at indeholde et par hundrede adelige modedanse fra 1760'erne, udsat for solofløjte. Om man havde flere noder? Jo, man havde for nylig ryddet lidt op, og der var bl. a. kommet nogle noder frem. Museumslederen havde straks set, at her var noget ekstraordinært, og havde derfor lagt et par smagsprøver ud i en montre. Vi gik hen over loftet ad adskillige trapper gennem mange rum, så jeg til sidst helt mistede retningsansen.

### EN NODESAMLING FRA 1700-TALLET

Endelig slog vi døren op til den 10x10m store "tømmerstue" øverst i det sydvestlige tårn. Pludselig befandt jeg mig i et rum, der var helt fuldt af bøger og arkivalier. Det viste sig at være grevskabet Christiansholms godsarkiv, stort set komplet tilbage til 1725, samt et bibliotek af måske 10.000 bøger fra 1700- og 1800-tallet.

Blandt bunkerne på gulvet var også en stabel noder. Inden dagen var gået, var den stabel dobbelt så stor, idet jeg havde fundet adskillige musikaler, der tilfældigt var stillet ind på hylterne hist og her.

Nodesamlingen har som sagt været helt ukendt. Den har tilhørt Otto Ludvig Raben (1730-91), der var greve af Christiansholm fra 1750 og til sin død. Han var besvogret med fremtrædende medlemmer af slægterne Reventlow, Moltke, Rantzau, Huitfeldt, Juel, Scheel og Bille Brahe - og dermed er en vigtig del af hans omgangskreds angivet. Otto Ludvig Raben hørte til de oplysningsvenlige godsejere, men selv havde han ingen politisk betydning og er meget lidt kendt idag.

### OTTO LUDVIG RABENS DAGBOG

Blandt noderne lå Otto Ludvigs dagbog. Den består af to indbundne bind, der tilsammen rummer 600 fransksprogede sider skrevet med samme hånd.

Den 2. jan. 1749 begynder Otto Ludvig nøjagtigt at berette om, hvad han foretager sig. De to første måneder i 1749 er indførslerne ganske få, men de giver et indtryk af dagbogen (oversat til dansk ligesom alle følgende citater derfra). Stedet er København:

#### Januar

*Den 2.: Jeg sluttede mig til garden med major Kaas og til min onkel Fritz Plessens kompagni.*

*Den 13.: Begynde at få undervisning på ridebanen hos berider Schæffer.*

#### Februar

*Den 3.: Jeg var til bal hos min svoger Reventlow.*

*Den 7.: Til bal hos konferensråd Lovenskiöld.*

*Den 10.: Til bal hos hans excellence Berckentien.*

*Den 25.: Jeg fik en tand trukket ud.*

Af Jens Henrik Koudal



Senere bliver indførslerne hyppigere og i en del tilfælde også mere udførlige. Otto Ludvig Raben har registreret stort og småt i sit liv fra 1749 til 1790, idet dagbogen slutter 7 måneder før hans død.

### EN KVINDE FÅR OPRETTET ET GREVSKAB

Det er ikke tilfældigt, at Otto Ludvig nævner sin farmoder Emerentia von Levetzau på dagbogens første sider. Emerentia var en viljestærk og formuende dame. Hun var blevet enke som 50-årig i 1719, men lå ikke på den lade side. Hun opkøbte fra 1725 målbevidst Aalholm, Bremersvold, Bramslykke og Kærstrup på Lolland, og i 1734 var målet nået: Sønnensønnen, den 8-årige Christian Raben (Otto Ludvigs ældre bror) blev greve af det nyoprettede grevskab Christiansholm, der bestod af Aalholm og Bramslykke.

Hvorfor blev Emerentias søn Chr. Frederik Raben sprunget over? Sandsynligvis fordi han var ligeglad med at blive greve! Han var overhofmester hos dronning Sophie Magdalene og blev et par år efter stiftamtmand over Lolland-Falster. Og så var det bestemt, at han bestyrede grevskabet i sin levetid! Otto Ludvig blev først "virkelig" greve efter faderens død i 1773.

Otto Ludvig skulle selvfølgelig uddanne sig og se verden, før han skulle virke som greve på Aalholm. Han drog derfor af sted med kurs mod Paris i december 1751 - iøvrigt sammen med sin oven for omtalte svoger Ditlev Reventlow, der et par år senere blev den sindssyge Chr. VII's opdrager.

Undervejs besøgte de Ditlevs bekendtskabskreds i Holsten, og Pariseropholdet kom derefter til at vare mere end tre år. Otto Ludvig lærte sprog, geometri, fysik, fægtning, dans og fløjtespil. Han færdedes ved hoffet og gik til kome-

*"Det Rabenske familie-billede". Otto Ludvig Raben og hustru står foran Aalholm med den nye østfløj sammen med alle børnene, fem piger og en søn. Den sidste mandsperson er formodentlig en frier, og billedet må da være fra ca. 1788. (Original på Aalholm, maleren ukendt).*



Venetianeren Antonio Vivaldi (1678 - 1741) komponerede 750 værker, heraf mere end 400 instrumentalkoncerter og 46 operaer. Han fik musik udgivet i bl.a. Venedig, Paris, Amsterdam og London, og hans værker blev spredt i manuskript. Alligevel blev han stort set glemt efter sin død og er først blevet genopdaget i det 20. århundrede. Han blev kaldt "den røde præst" p.gr. af sin hårfarve og havde ry for sat være pengegrisk, pralende og forføngelig - hvad der måske afspejles i denne samtidige karikatur?



Selskabsdansen hørte med til en adelsopdragelse, og Otto Ludvig Raben havde flere dansemestre ansat. Det bekom ikke tidens moralister. I den af Thomas Larsen Borup udgivne "Dødedans" (Kbh. 1762) danser døden bort med repræsentanter for alle stænder - og naturligvis også en dansemester. Under træsnittet er en rimet dialog, hvor døden håner dansemesteren med ordene: "Du franske, engelske og polske Spring har prøvet! Men har du nogen Tid i Dødedans dig øvet?"



die, baller, opera og koncerter. Der var tid til hjortejagt med kong Ludvig XV, men også til at besøge kongens elskerinde Madame Pompadour - og til at se på linedans.

Da han kom hjem, bosatte han sig først på Bramslykke sammen med forældrene. I 1757 giftede han sig med Anna Catharina Henningia Buchwald fra Helmsdorf i Holsten, og det nygifte par installerede sig på Aalholm. Børnefødslerne forhindrede dog ikke, at parret frem til 1768 næsten hvert vinterhalvår flyttede 5 måneder til København for at deltage i det højere selskabsliv. Om sommeren var de ofte på familiebesøg i Holsten, idet de hyrede en lokal skipper og lod sig sejle over til Heiligenhafen.

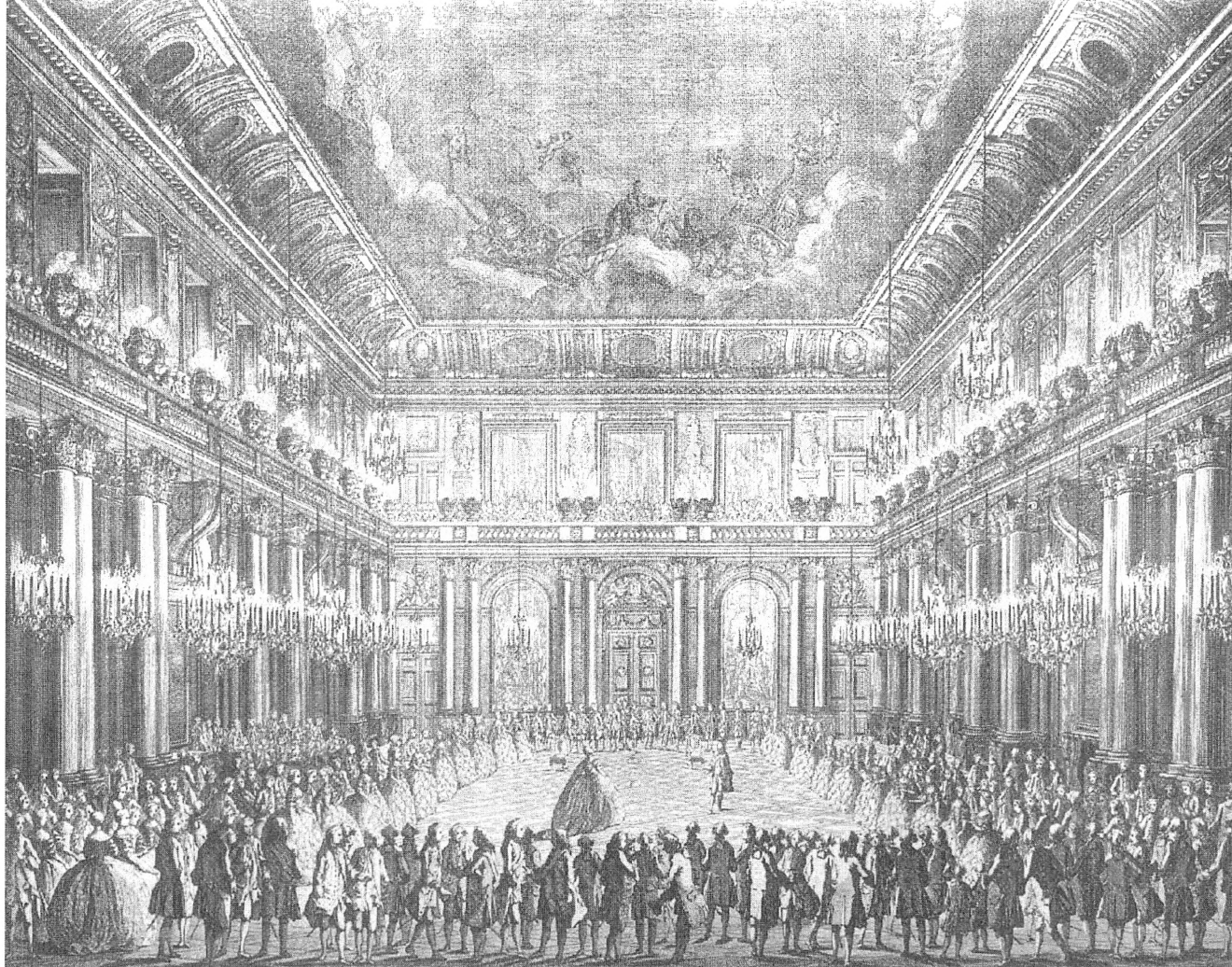
Fra 1768 er det, som om Otto Ludvig slår sig til ro med de mere lokale sysler på Lolland. Han lod østfløjen på Aalholm ombygge, han oprettede en stivelses- og pudderfabrik ved Nysted Nor, og han skrev selvbevidst i sit testamente om "Grevskabet, som i min Tiid anseelig er forbedret baade i henseende til Grevskabets Hoved Gaardens Bygninger, Ager og Eng samt Bønder Godset, hvorved dets Intrader (indtægter) er forøget".

Alt dette og meget mere kan selvfølgelig belyses i dagbogen. Her skal vi blot tage et enkelt aspekt op: Otto Ludvig var passioneret fløjtespiller, og nodesamlingen på nutidens Aalholm skyldes hans musikinteresse.

## OTTO LUDVIG RABEN OG MUSIKKEN

Fra sit 20. til sit 31. år lod Otto Ludvig sig undervise af fem forskellige fløjtelærere i København og Paris. "Jeg afskedigede Sr. Pean som fløjtemester, og i hans sted fik jeg den berømte Mr. Blavet", skrev Otto Ludvig i Paris den 16. februar 1753. Det sidste var ingen overdrivelse! Michel Blavet var Frankrigs berømteste fløjtevirtuos og spillede både i den franske konges kapel og i Pariseroperaens orkester. Han udgav en samling af tidens populære fløjtemusik til undervisningsbrug - og det værk ligger i dag i Aalholm-samlingen, endda i to eksemplarer.

Otto Ludvigs fløjte var en tværføjte af træ, formodentlig med 7 gribehuller og en enkelt klap (desværre er den ikke bevaret). Og han har brugt den flittigt! De sidste 30 år af sit liv har han løbende nedskrevet melodier, han syntes om, i sine egne fløjtenodebøger. Det er først og fremmest melodier til tidens modedanse: Me-



nuetter og kontradanse. Der er dog også polonæser, anglaiser, marscher, svabiske danse og ariemelodier. De fleste har franske titler som "La belle Princesse" og "Les Portraits a la Mode" - men der er også en afdeling dansk betitlede, hvor man bl. a. finder en vindmølle-dans, en skomagerdans og endda en "Fielebonde Dands".

Nogle af melodierne er simpelthen de nyeste hofdanse fra København, andre har han fået fra udlandet. Alt i alt blev det til 2.500 melodier indbundet i syv bind, og det er langt den største samling af sin art i Danmark. Otto Ludvig må have spillet disse melodier privat, ligesom han til samme formål anlagde sig en notebog, "hvori findes alle Mellodierne Til den Nye Psalm Bog fra 1778 Oversat til Flaute Traversie".

Men Otto Ludvig dyrkede ikke kun sin musikinteresse hjemme på Aalholm. Han færdedes ved hoffet, hvor han gik til baller, operaer og

*Den 17-årige Christian 7. og den 15-årige Caroline Mathilde træder bryllupsdansen i riddersalen på Christiansborg slot den 8. november 1766.*

*Otto Ludvig Raben deltog i festlighederne ved hoffet på denne dag og havde en ceremoniel funktion som "kammerherre til hest".*

*Også i den følgende tid gik han flittigt til baller og middage, således den 4. december til "maskebal ved hoffet for de seks første klasser i riddersalen".*

*(Kobberstik efter tegning af N.-H. Jardin).*

koncerter. Han gik i Det kgl. Teater, og han blev inviteret til koncerter hos adelige bekendte og hos musikere som hans egen fløjtelærer Palschau. Og Otto Ludvig deltog ivrigt, når lejlighed bød sig! Den 15. december 1756 beretter dagbogen stolt: "Jeg var til rådhuskoncert, hvor jeg blev modtaget som musiker".

I brygger Fughls gård i Rådhusstræde lige ved Nytorv holdt "Det musikalske Selskab" halvoffentlige koncerter hver uge, og netop dette selskab var aristokratisk præget (i modsætning til det lidt senere grundlagte, borgerligt prægede "nye" musikalske selskab, der holdt til i Bryggerens Lavshus). Det er første gang, dagbogen beretter, at Otto Ludvig spillede sammen med andre. Allerede ugen efter spillede han atter i Det musikalske Selskab, og den 23. december dinerede han ved kongens taffel, inden han gik "til kammerherre Scheels koncert og spillede fløjte".



**O**tto Ludvig Raben  
(1730 - 91), greve af  
Christiansholm. (Original  
på Aalholm; maler og da-  
tering ukendt).



### NODESAMLINGEN

Nodesamlingen på Aalholm består - ud over det allerede nævnte - af ca. 50 håndskrevne og ca. 100 trykte musikværker fra 1700-tallet. Ikke alle værker er dog fuldstændigt overleveret.

Blandt manuskripterne er der både orkestermusik og kammermusik. Tyngdepunktet udgøres af 11 fløjtekoncerter og 9 triosonater for to fløjter. De er tilskrevet komponisterne Vivaldi, Gluck, Scheibe, Hasse, Quantz, Pergolesi, Jomelli, Agrell og Döbber. Bortset fra de to sidste er det komponister, der i deres samtid var meget kendte. Disse håndskrevne noder er formodentlig fra 1750'erne og 1760'erne - netop

den periode, hvor Otto Ludvig mest intensivt deltog i musiklivet både i København og på Lolland. Stilen i disse værker er ikke den tunge barok, men snarere den galante rokoko.

Også for musikforskere er kildekritik imidlertid nødvendig! Det er ikke sikkert, at værkerne virkelig er komponeret af de komponister, som de tilskrives. Italieneren G. B. Pergolesi er et godt eksempel. Han nåede inden sin død i 1736 kun 26 år gammel at skrive to værker, der gjorde ham europæisk berømt. Det ene af dem, kirkeværket "Stabat mater", er det mest trykte enkeltværk i det 18. århundrede overhovedet. Navnet Pergolesi solgte godt - i bogstaveligste

forstand - og derfor er hundredevis af værker gennem hele 1700-tallet med urette overleveret under hans navn. De tre håndskrevne værker i Aalholm-samlingen, der tilskrives Pergolesi, er sandsynligvis ikke ægte.

De fleste andre tilskrivninger er nu nok rigtige. Fløjtekoncerten af Vivaldi er det første 1700-tals manuskript med et helt værk af den komponist, der er fundet i Danmark. Værket kendes i forvejen, idet det blev udgivet i Amsterdam ca. 1728 (op. 10 nr. 3: "Il Gardellino"), men Aalholm-noden er ikke skrevet af efter trykket.

De tre fløjtekoncerter af den tyskfødte Johann Adolph Scheibe er derimod unika, dvs. de kendes kun i dette eksemplar. Scheibe var Chr. VI's hofkapelmester og -komponist i 1740'erne og var desuden kendt som teoretiker, der endog kritiserede selvste Johan Sebastian Bach. Otto Ludvig har kendt ham personligt, og har sandsynligvis spillet under ham!

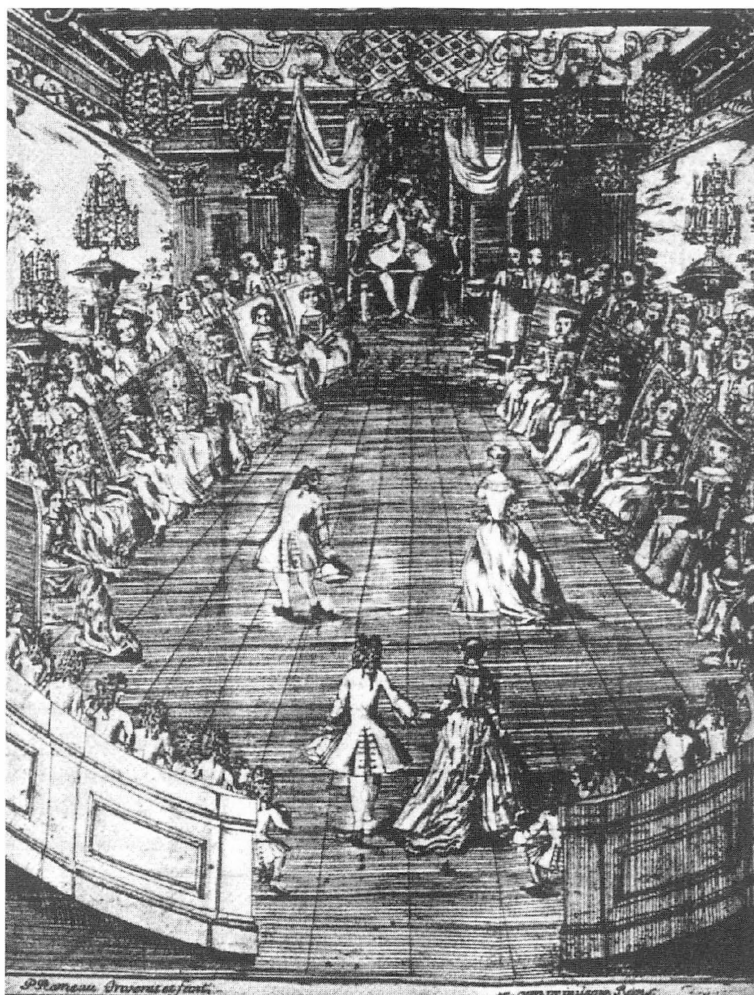
Scheibe havde nemlig gode kontakter til "Det musikalske Selskab" i Rådhusstræde, hvortil han komponerede musik. I fasten 1761 foranstaltede Otto Ludvigs far desuden en opførelse af Scheibes passionsmusik "Der wundervolle Tod des Welterlösers" i sit hus i Stormgade i København. Man fik adgang på subskription, "dog ey høyere end til 60 Personer", som Adresseavisen skrev. Otto Ludvig fortæller i dagbogen, at han var til prøve i "Stormstrasse", så mon ikke han selv har spillet med?

## MUSIKALSKE MILJØER PÅ LOLLAND

Den største koncertgiver, som Otto Ludvig nævner, er faderen, stiftamtmand Christian Frederik

**H**ofballer var et væsentligt led i de enevelldige kongers pragtfulde foldelse.

*Her ses et bal hos den franske kong Ludvig XV. Kongen troner i den ene ende af salen, musikerne sidder i den anden ende, mens deltagerne er placeret på siderne efter rang. Man dansede et par ad gangen, først kongen og dronningen, derefter gæsterne i rangorden. (Illustration fra P. Rameau: "Le Maître à danser", Paris 1725)*



Raben. Han holdt et utal af koncerter på Bramslykke (hvor han boede), i København og endda i Hamburg. Aktiviteterne synes at have kulmineret i 1756, hvor Otto Ludvig var til koncert hos faderen ikke mindre end 79 gange! Selv om det muligvis har været små, familiært prægede koncerter, så vidner tallet om en usædvanlig musikalsk appetit. Otto Ludvig arrangerede også selv koncerter på Aalholm, bl. a. seks i 1772.

Otto Ludvig omgikkes ikke kun sine adelige ligesindede på herregårdene på Lolland, men også velstående købmænd og embedsmænd. Da købmand Lars Reimer i Nysted i 1783 holdt bryllup for sin datter, var der "koncert" under spisningen. Otto Ludvigs hustru og hans tre døtre tog hjem ved midnat, men selv blev han og dansede til kl. 7 om morgenen!

Det hørte sig også til, at greven gik til bondebryllupper. Typisk når hans egne tjenestefolk blev gift og nedsatte sig som fæstere. "Min tjener Hans holdt bryllup i Stubberup med Mads Højs enke", fortæller han i 1773. Ud over greveparret var også deres børn og "francoisen" (den franske huslærer) med ved den lejlighed, og de tog først hjem "efter at have danset godt". I 1768 red Otto Ludvig alene til et bryllup i Vantore og "dansede en menuet med bruden".

## MUSIKKEN GENOPLIVES

Vi kender kun få danske nodesamlinger, der kan sammenlignes med Aalholm-fundet. Frederik Juels på Valdemar slot er en af dem (men den består primært af vokalmusik), og kammerherre W. H. R. R. Gieddes



*Dette kunne være en scene fra Aalholm. En tværføjtespillende herre musicerer med en klaver-spillende dame efter fælles nodebog, mens en dame i blegrod silkekjole lytter. (Per Hilleström: "Musicerende par", 1776).*

meget store samling af fløjtemusik er en anden (men den afspejler et miljø i København).

Det er egentlig ganske opløftende, at der stadig kan dukke sådanne musiksamlinger fra 1700-tallet op her i landet. Så gør det mindre, at fundet rejser lige så mange spørgsmål, som det besvarer. Det kræver mindst en 12-14 musikere at spille en fløjtekoncert, så den lyder af noget.

Men hvem har de været? Der synes ikke at have været et fast kapel på Aalholm. Har der - som vi kender det i andre tilfælde - været musikalske lakajer? Har stadsmusikanterne - i Nakskov, Vordingborg og Stege - været inddraget? Hvad med organister, latinskoleelever fra Ny-

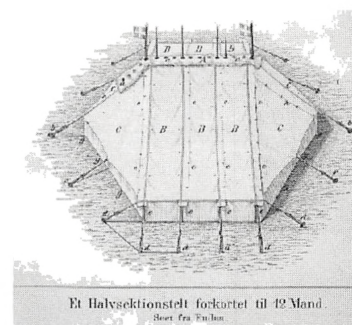
købing og bondespillemænd (det sidste kender vi fra Valdemar slot)? Eller har orkestermusikken kun været spillet i København?

Hvorom alting er: Til august i år indspiller barokorkestret "Concerto Copenhagen" den vigtigste del af musikken. Den vil blive indlagt i en helafstensudsendelse i Danmarks Radio om "den fløjtespillende greve" sidst i august og hurtigst muligt derefter udgivet på CD. Flere af værkerne vil da klinge for første gang i 200 år.

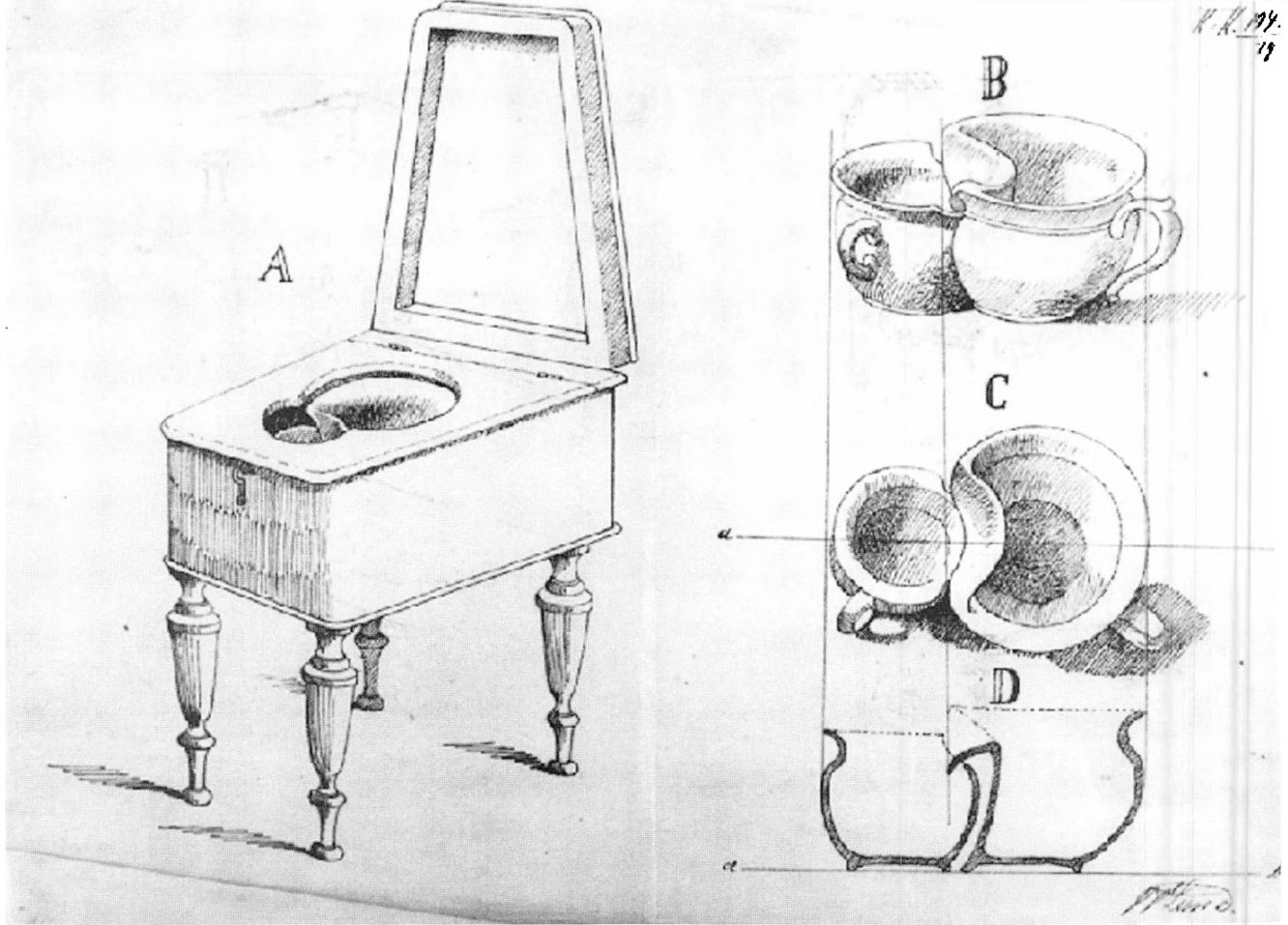
# Fantasifulde opfindere

I dette nummer af Siden Saxo viser vi nogle eksempler på, at der i arkiverne findes et betydeligt antal spændende tegninger. Nogle af arkivernes tegninger er registreret i særlige oversigter; andre ligger som bilag til "almindelige" administrative sager.

Det er f.eks. tilfældet med patentsagerne, der går tilbage til 1830. De behandlede fra 1849 af Indenrigsministeriets 1.kontor, senere Patentkommissionen, fra 1924 Direktoratet for patent- og varemærkevæsen. Hertil har håbefulde opfindere og andre indsendt deres forslag til nye konstruktioner - som et vidnesbyrd om datidens teknologiske stade.

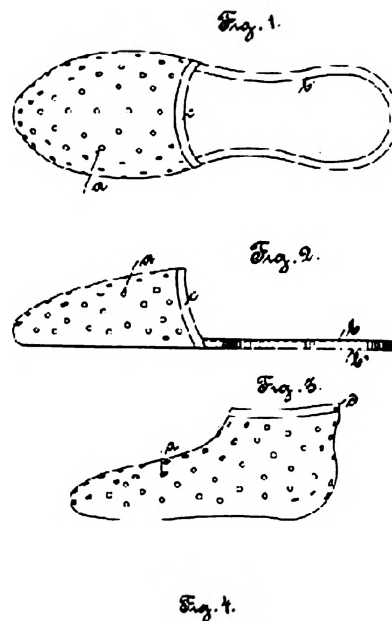


Hvordan kan en soldat bære et 12 mands telt på ryggen? Baron E. Bretton, premierløjtnant i 18. infanteribataillon var ikke i tvivl, da han i 1871 indsendte sin opfindelse til ministeriets patentkontor. Bretton kaldte sin opfindelse "et inventeret Bivouak- og Feltleiertelt og en Tornysterbærer". I direktoratet gav man Bretton patent på opfindelsen, men opfindelsen blev dog aldrig taget i anvendelse. Foto: Rigsarkivet



Blandt de mange opfindelser er denne smukke gengivelse af et closet-system fra 1879. Opfindelsens funktionsmetode blev beskrevet således: "Der er to kar, et til de faste og et til de flydende ekskrementer, dannede således, at det ene kan så at sige omfavne det andet. En større potte har nemlig på den ene side en indretning passende til den mindre pottes udbugning, desuden er randen borttaget på et lille stykke af den mindre, så at den store kan føre en lille tud ind i den og derved forhindre spild".

Foto: Rigsarkivet



En virkelig genistreg var uden tvivl ventilationsstrømpen fra 1888. Strømpen sikrede, at man slap af med uddunstningerne fra fødderne. Polyteknisk Lærestalt, som fik opfindelsen til vurdering, skrev, at "Vi betvivle meget, at hensigten er nået". Men opfinderen fik dog sin eneret.

Foto: Rigsarkivet

I en tid hvor motionsdillen har grebet landet og centre med alle mulige motionsapparater skyder frem, er det ganske betryggende at vide, at der ikke er noget nyt under solen. I 1888 opfandt en dansker dette motionsapparat, hvor brugeren med minimal indsats kunne få sin daglige motion.

Det Kongelige Sundhedskollegium blev spurgt i sagen og svarede, at man kun kunne godkende ansøgningen, hvis maskinen fik navnet: "Maskine til passiv gymnastik". Og det var hvad der rent faktisk var tale om. Polyteknisk

Lærestalt, som også blev bedt om en udtalelse, beskrev maskinens funktionsmåde således:

"Maskinen er bestemt til at give forskellige leddesdele en gavnlig bevægelse. Fødderne anbringes på pedaler, med hænderne tages fat i et par stropper og iøvrigt fastspændes personen i maskinen ved et bælte. Krumtapperne kunne stilles forskelligt i forhold til hinanden, og dermed forholdet mellem lemmernes bevægelse forandres".

Foto: Rigarkivet

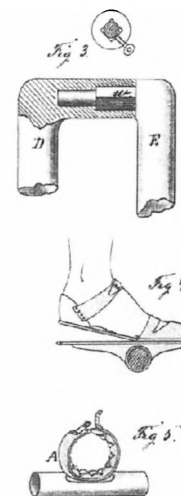


Fig. 1

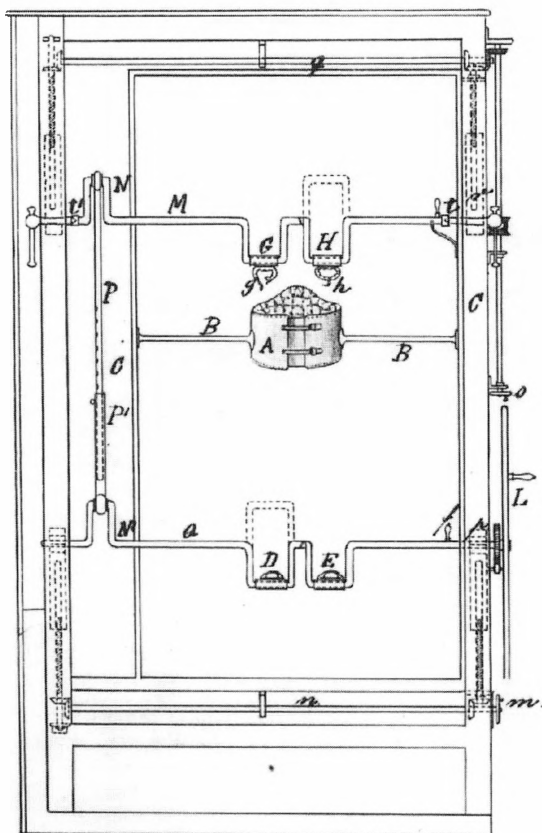
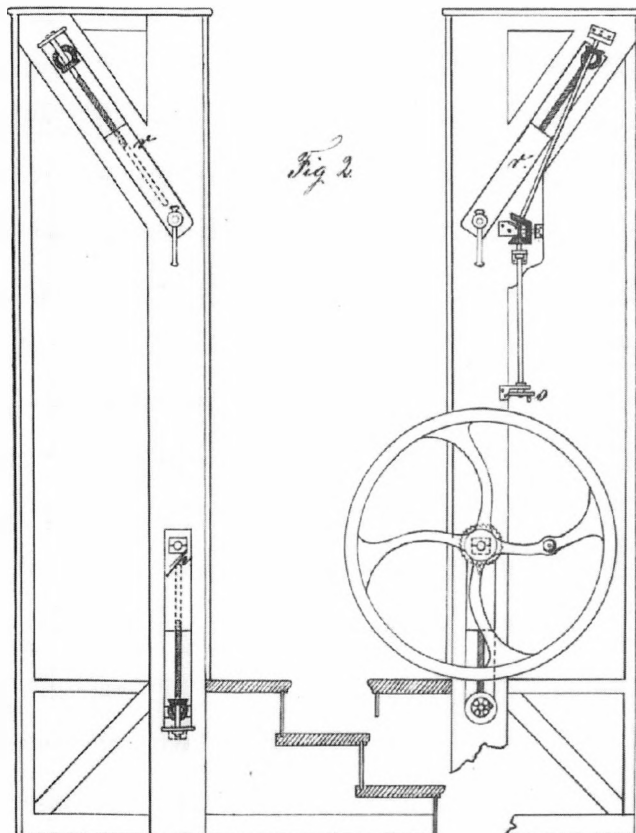


Fig. 2



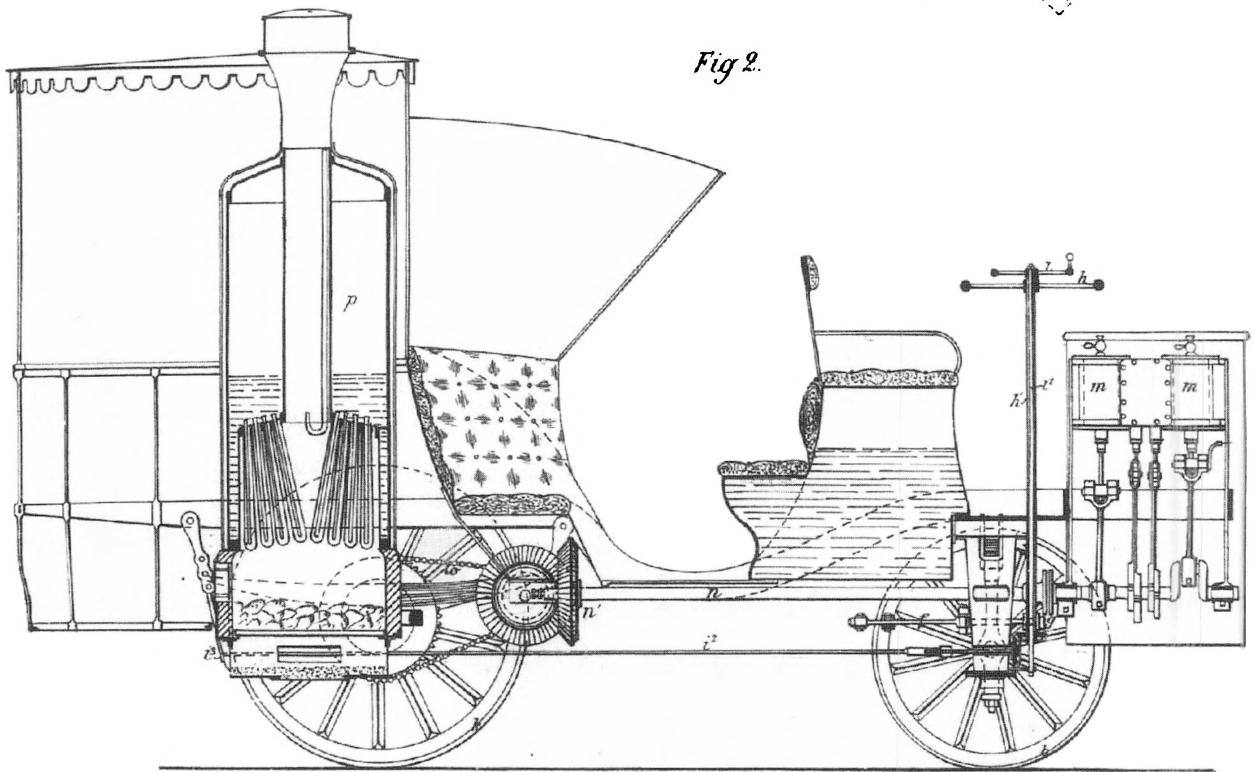
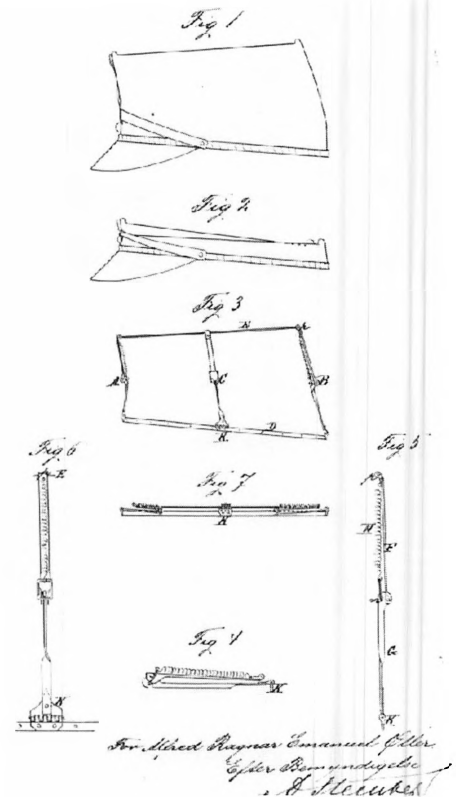


Fig. 2.

Det var ikke kun danske opfindelser, der fandt vej til det, der senere betegnedes som Patentdirektoratet. Når danskere ønskede at fremstille eller markedsføre udenlandske opfindelser, skulde de ligeledes søge om godkendelse i Indenrigsministeriet. Franskmanden A. Bollee havde i 1881 opfundet en dampdrevet bil, som en dansker forsøgte at fabrikere her i landet.

Foto: Rigsarkivet

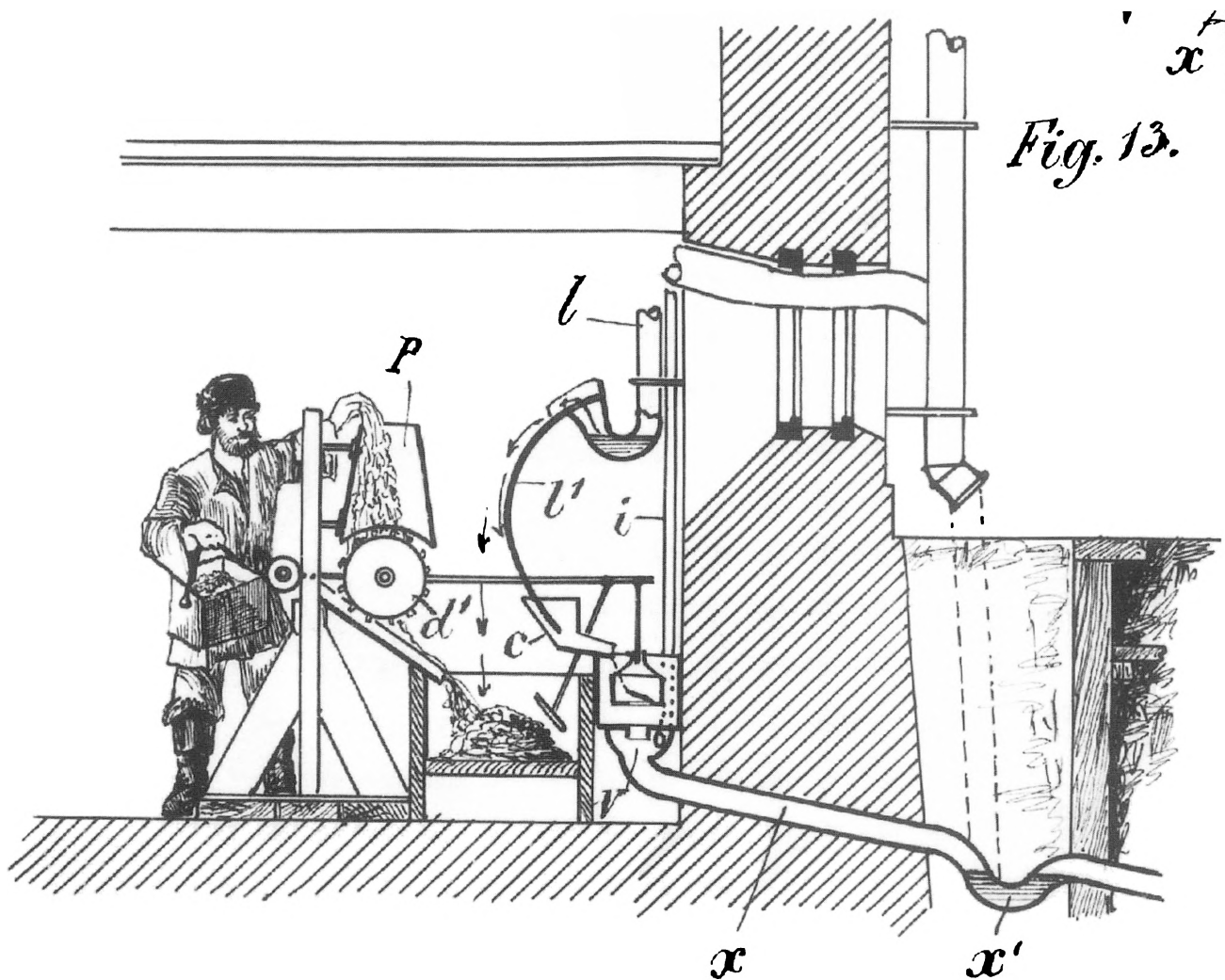


Næppe andre sager viser danskernes kreative evner så tydeligt som patentsagerne. På tegningen fra 1891 har A.R.E. Øller opfundet den sammenklappelige hue. Fra Indenrigsministeriet gik ansøgningen til Polyteknisk Læreanstalt, der måtte meddele den håbefulde ansøger, at et lignende apparat allerede var opfundet i Paris.

Foto: Rigsarkivet

To russiske officerer fra Sankt Petersborg fik i 1890'erne ideen til at opdele de menneskelige ekskrementer i fast og flydende. I 1893 ansøgte en dansker patentkontoret om at få eneret i Danmark til opfindelsen. På vedlagte tegning ses, hvorledes det faste og flydende adskilles.

Foto: Rigsarkivet





# Spionage mod **R**ussere i 1904

Man kan gøre store fund på sit eget loff. Ud over hvad der kan dukke frem af gamle ting, kan man også være så heldig at finde vigtige og spændende breve.

Jørgen Jensen er pensioneret flynavigatør. Han har benyttet sin pensions-tid effektivt og har bl.a. fået trykt artikler i National Geographic Society. Jørgen Jensen har i sit hjem fundet breve og telegrammer til sin far, Frederik Jensen, vedr. en spionsag fra 1904. Materialet satte gang i Jørgen Jensens arkivstudier, og Siden Saxo kan derfor i dette nummer fortælle historien om spionagen mod den russiske flåde i 1904.

Spion-sagens baggrund var den russisk-japanske krig. Zarstyrets Rusland var i de urolige år i begyndelsen af dette århundrede travlt beskæftiget i mange urocentre i verden. I det kaotiske Kina forsøgte Rusland således at redde sig godbidder. Også Japan havde taget for sig af retterne og havde erobret Korea.

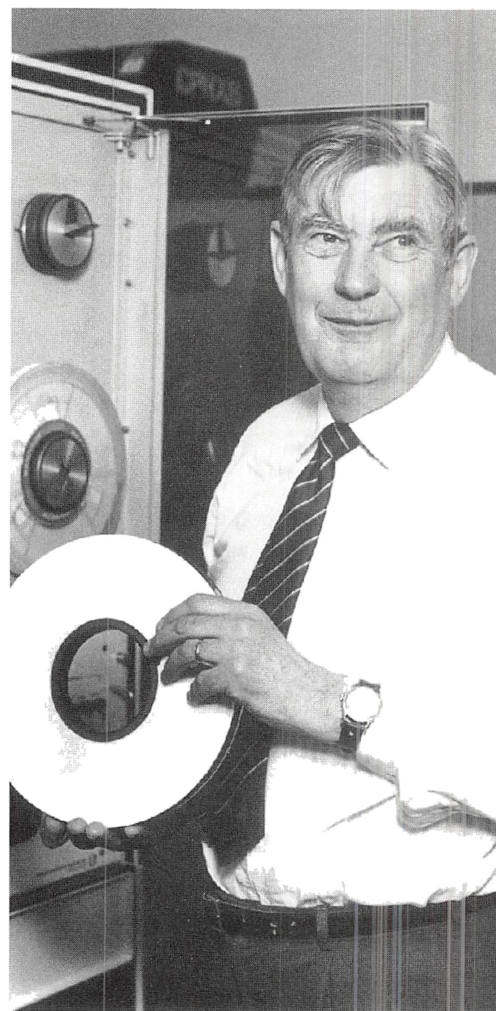
Japan besluttede sig til i 1904 at rette et slag mod det vaklende russiske storrige. I februar 1904 gik japanerne til angreb på Port Arthur, som russerne havde erhvervet. Der blev kæmpet voldsomt mellem de to lande, og kampene om Port Arthur alene kostede ca. 60.000 faldne. Port Arthurs og andre nederlag på land tvang de russiske magthavere til at satse på flåden. Zaren sendte derfor den store Østersøflåde, der holdt til i Kronstadt, af sted på en verdensom-sejling.

Planen var, at flåden skulle sejle gennem de danske stræder, rundt om Afrika, fordi englænderne ikke ville lade den slippe gennem Suezkanalen. Derfra skulle den sejle forbi Indien og møde den japanske flåde i Tsushima-strædet.

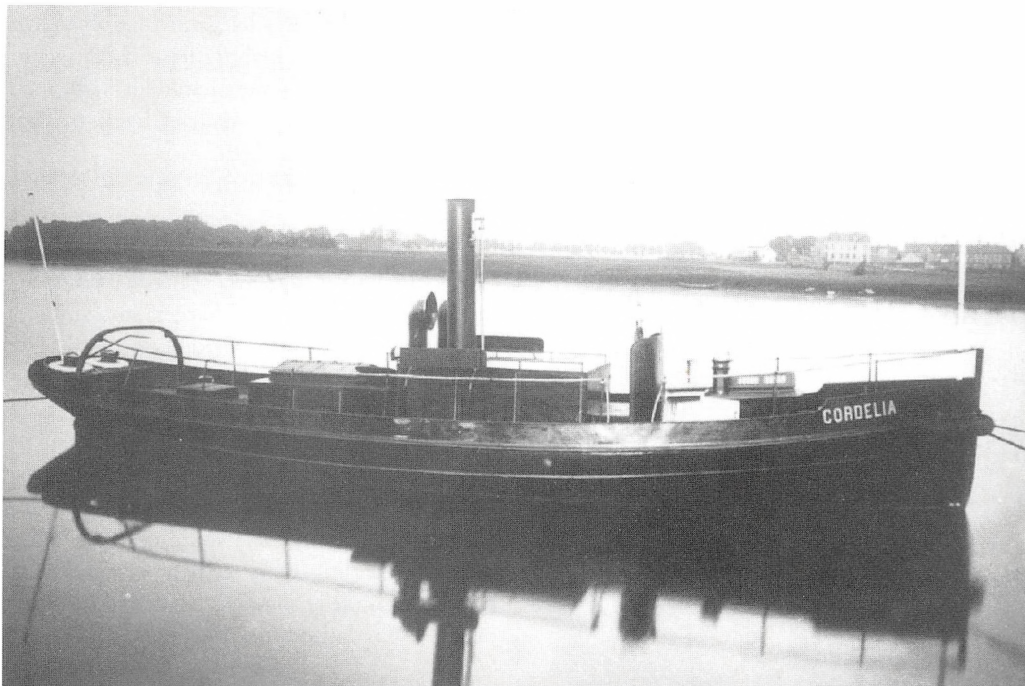
Men før flåden nåede Tsushima-strædet skulle den altså igennem de danske bæltter, og i oktober 1904 befinder vi os i Korsør.

## “HEMMELIGE” AGENTER I DANMARK I 1904.

Det var en mørk oktobernat, for at være præcis klokken 9 om aftenen den 17. oktober 1904. Konsul Hans Rasmusen, en af Korsør bys honoratiories, gik til havnemester P. Nielsen og bestilte damp på Korsør havnevæsens bugserbåd



*Jørgen Jensen*



*Korsør havneæens bugserbåd S/S Cordelia. Handels- og Søfartsmuseet.*

S/S "Cordelia" til næste morgen klokken 6.

Derefter gik de to herrer over til Hotel Store Belt. Hans Rasmusen blev uden for i mørket for ikke at blive genkendt af journalister. Udstyret med Hans Rasmusens visitkort gik havnemesteren ind til tjeneren og fik af ham udleveret nogle breve, hvorefter de to konspiratorer gik til Hans Rasmusens hjem for at aftale det videre fornødne.

### OFFICIEL POLITIAGENT

Næste morgen mødtes man på havnen. Hans Rasmusen gav havnemesteren de sidste instrukser, hvorefter "Cordelia" klokken kvart over seks dampede ud til "Den Anden Stillehavsflåde", 42 russiske krigsskibe under kommando af vice-admiral Zinovy Petrovitch Rozhestvensky. Her afleverede havnemesteren brevene, som var fra en af det russiske hemmelige politis betroede medarbejdere, den officielle politiagent ved det russiske gesandtskab i Berlin, Arkadius Harting.

Da den russisk-japanske krig brød ud i 1904, og Rusland besluttede at sende flådeforstærkning til det Fjerne Østen, fik rygtesmedene travlt. Et af de mest ihærdige rygter var, at japanerne ville forsøge at angribe den russiske flåde allerede i europæisk farvand. Russerne oprette-

de derfor et net af rapportører langs de europæiske kyster; alt mistænkeligt skulle rapporteres til det russiske hemmelige politi.

Russerne valgte A. Harting til at oprette og lede rapportørnettet i Skandinavien. Harting arbejdede ikke uden dansk viden: i mindst et tilfælde informerede han, via en politiinspektør, regeringen om ting, som han antog havde dansk interesse.

### JAPANSK AGENT

Japanerne var klar over alt dette, og de sørgede for, at Hartings rapportører fik noget at fortælle. Kort efter at Harting var begyndt at opbygge sin organisation, kom også en japaner, der kaldte sig ingeniør Takikawa, til København. Hans ingeniørtitel skal ikke bestrides, men i 1904 var hans officielle titel kaptajn og marineattaché ved den japanske legation i Haag. Han var i øvrigt ikke ukendt i Danmark, året før havde han været officiel gæst hos den danske flåde.

Japanerne var dengang ikke så hyppige i København som nu, så det voldte ikke Takikawa problemer at vække opmærksomhed. Efter Takikawa var vendt tilbage til Haag, sendte japanerne Danmark en meget mild protestnote, af den fremgår det, at Takikawa var klar over, at han blev skygget fra det øjeblik han gik i land i

København d 8/10-04.

Hr. Jensen  
Korsør.

Bedes Dem herved at sørge for,  
at Kontrakten for de to antagne  
Skibe bliver underskrevne og  
saaledes udførtigede at der ikke  
i sidste Øjeblik kan komme  
nogen Overraskelser i Form af  
Udeblivelse eller Restige.

Maa Skibet komme til Korsør,  
eller mener De at Skibet maa  
gaa om Bord i en anden  
Havn, og mener De at han  
allende kan gaa om Bord paa  
Lørdag. Med meget Højsættelse  
Harting

Brev til Frederik Jensen  
fra v. Harting fra 8.10  
1904.

København.

Skygget af civile politibetjente rejste han rundt til flere af landets havnebyer. I Korsør indlogerede han sig i Hotel Store Bælt, hvor han insisterede på at få et værelse med udsigt over havnen og Store Bælt.

Politimesteren lod ham skygge af to civilbetjente og indlogerede to andre i Takikawas naboværelser; han beordrede telegrafkontoret til at kopiere alle telegrammer, Takikawa sendte. Et, som var i kode, viste sig at være til den japanske militærattaché i Berlin. Politimesteren

sendte kopien af dette telegram til København for dechiffering. Via Nyborg rejste Takikawa til Skagen, hvor politimesteren anholdt ham, men efter at have forhørt og visiteret ham, var han nødt til at lade ham gå igen.

### OBSERVATØR I FREDERIKSHAVN

Efter dette havde Takikawa et møde med en arbejdsløs tysk skibskaptajn Zieger, som installeredes som observatør i Frederikshavn. Zieger opførte sig hemmelighedsfuldt og lod vage hentydninger falde om, at nogen betalte ham godt for at holde øje med russisk skibsfart.

Japanerne ville være sikre på, at Harting og hans folk fik at vide, at de var til stede i Danmark. Det mest mystiske ved Zieger var, ifølge den lokale politibetjent, at han, der var klædt som en almindelig sømand, havde råd til at betale 4 kr. om dagen for kost og logi.

### S/S "HELSINGØR"

Harting var fra Randstaterne, født Abraham Häckelmann. Han begyndte at færdes i revolutionære kredse, da han studerede ved universitetet i Dorpat i Estland. I 1882, 20 år gammel, kom han i det hemmelige politis tjeneste. For at kunne avancere, afsvor han sig sin mosaiske tro og lod sig døbe. I dåben fik han navnet Arkadius Harting. I 1901 blev han det russiske hemmelige politis officielle agent i Berlin.

Da Harting begyndte at operere i København, sluttede han kontrakt med rederiet Svitser om at leje S/S "Helsingør", der skulle sejle rundt i de danske farvande for at observere, hvad japanerne eventuelt foretog sig. Svitser var forsigtig, rederiet sendte kontrakten til regeringen for godkendelse, som man fik på betingelse af at "Helsingør" ikke kom øst for Bornholm, og at den ikke måtte bugser russiske krigsskibe eller foretage sig andet, som kunne opfattes som brud på neutraliteten.

Harting arbejdede i stor udstrækning gennem firmaet Th. Rasmusens Sønner i Korsør, antagelig fordi den af de to indehavere var russisk vicekonsul. Den anden af firmaets ejere, Hans Rasmusen, var nederlandsk vicekonsul, men det var alligevel ham, som var forbindelsesledet til Harting. Hans Rasmusen stillede familiefirmaets forvalter Fr. C. Jensen til rådighed for Harting.

Baggrundsmaterialet for denne artikel er en række breve og telegrammer fra Hans Rasmusen og Harting til Fr. Jensen, samt avisartikler og arkivalia fra tiden.

### TRAWLERE MED TORPEDORØR

De breve, admiral Rozhestvensky modtog på Store Bælt, var for ham en bekræftelse på, at japanerne havde sendt trawlere armerede med torpedorør til Europa, og at de skulle have skjult sig blandt trawlerne i Vesterhavet. Disse oplysninger er en del af forklaringen på den panik, der opstod på den russiske flåde natten mellem 21. og 22. oktober 1904, da man passerede de engelske trawlere, som fiskede ved Doggerbanken. I den tro at det var japanske destroyere, skød russerne den sagesløse engelske trawler "Crane" i sænk og beskadigede andre.

Panikken var så stor, at russerne, da de blev klar over, at det var fiskerbåde de havde beskudt, bare fortsatte sejladsen uden at komme den synkende "Crane" til hjælp og uden at sende hjælp til de sårede fiskere. Trods beskyddningen sejlede tre andre trawlere til hjælp, og fik "Crane"s døde og sårede ombord. Da et skib

med de døde og sårede nåede Hull den 24. om eftermiddagen blev, forståeligt nok, harmen i England stor, og i adskillige dage så det ud til at der skulle udbryde krig mellem England og Rusland.

### FR. JENSENS TELEGRAMMER

Det tidligst daterede blandt Fr. Jensens papirer er et telegram fra Fredericia 25/9 1904 som meddeler, at "Pedersen" kommer til Korsør. Hvem han er, er ukendt, men han optræder også i Hartings affærer i Norge. Pedersen optræder igen i et brev som Harting 7/10 1904 sender til Fr. Jensen.

Brevet slutter "Desuden må jeg bede Dem gøre Deres bedste for, at De selv kan være her tilbage Mandag. Med megen Højagtelse. v. Harting". Harting, som ikke var "von", yndede at tillægge sig fornemme titler: Baron, Greve eller General. Det, Fr. Jensen skulle vende tilbage til, var arbejdet som "forbindelsesofficer" mellem Harting og Hans Rasmusen.

I et udateret brev til Fr. Jensen skriver Hans Rasmusen: "Kære Jensen! Vil De afrejse med Iltoget Klk 8 til Københ og forberede Dem på at

---

*Sydfynske Dampskibsselskabs SIS Mjølner, som den så ud i 1904. Billedet udlånt af rederiet.*

---



blive her nogle Dage og være Herr Hs Korrespondent. Dersom jeg ikke er på Banen så tag til Phønix og ophold Dem i Restauranten til jeg kommer, eller gå til Værelse No. 33, hvor De vil møde Herr H. Deres HR”.

### FARVANDET VED LANGELAND

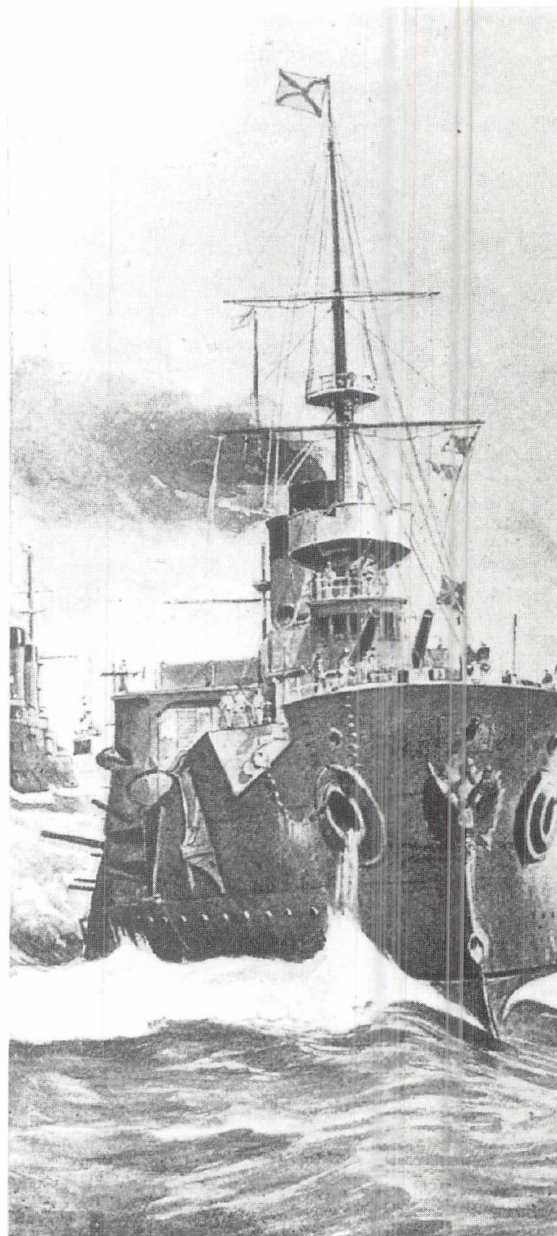
Den russiske flåde skulle møde nogle dampere fra Hamburg-Amerika Linien ved Langeland. Hamburg-Amerika Linien havde påtaget sig at forsyne de russiske krigsskibe med kul på hele den lange rejse til Vladivostok, og ved Langeland skulle de første forsyninger ombord i flåden.

Overvågning af farvandet ved Langeland var derfor vigtig for russerne. Dateret København 8/10 04 skriver Harting: “Hrr Jensen, Korsør. Beder Dem hermed sørge for, at Kontrakterne for de to antagne Skibe bliver underskrevne og således udfærdigede, at der ikke i sidste Øjeblik kan komme nogen Overraskelse i Form af Udeblivelse eller deslige. Må Skibet komme til Korsør, eller mener De at Kapt. L. må gå om Bord i en anden Havn, og mener De at han allerede kan gå om Bord Lørdag”.

De antagne skibe var Koldingsfjords Dampskibsselskabs S/S “Frigga” og Sydfynske Dam-

---

Frederik Christian Jensen  
(1875 - 1940) fotografere  
ret som soldat ca. 1895.



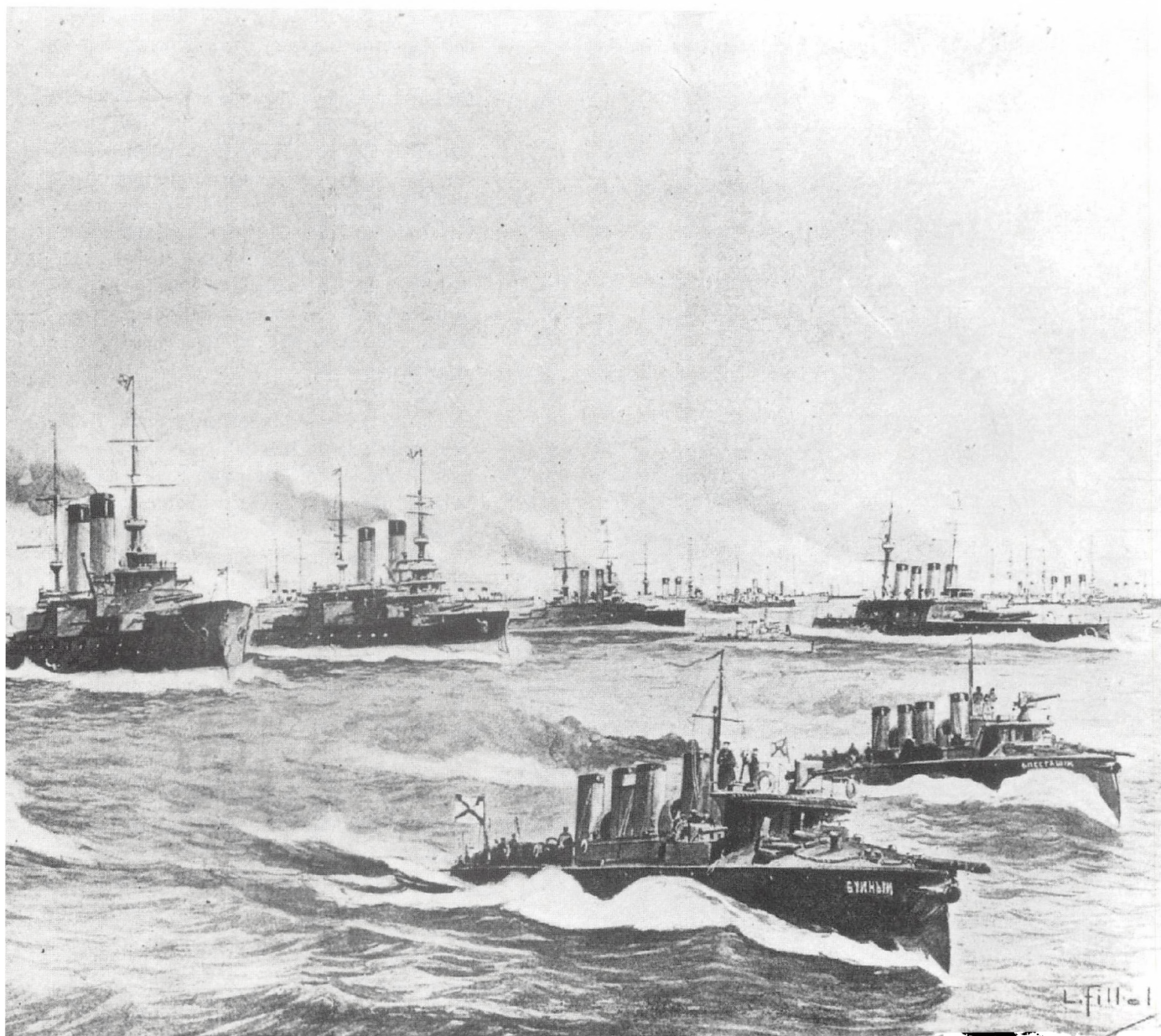
Orel Jemtchoy

Osliaibia

Amiral -1

pselskabs S/S “Mjølner”. Om også kontrakterne for disse to skibe blev godkendt af regeringen er ukendt. “Frigga” og “Mjølner” skulle ligesom “Helsingør” gøre observatørtjeneste. Hans Rasmusen skriver til Harting: “Jeg har aftalt med Tillidsmændene i “Mjølner” og “Frigga”, at de mødes hver Dag ved Langeland og meddeler hinanden dersom der er noget mistænkeligt”.

De tre skibes tilsyneladende planløse flakken



iv Borodino Izoumroude Fyrst Souvarov Sissoi - Veliky Bouiny Bistny Navarin Brestastchy Aurora Svetlana  
Den Russiske Østersøflåde undervejs

rundt, vakte toldvæsenets interesse, og Generaltolddirektoratet skrev til regeringen og fortalte, at man forgæves havde forsøgt at få at vide, hvad formålet med sejladsene var, og at man derfor konkluderede, at deres krydsning i bæltterne var et led i "Efterretningstjeneste".

Når man hører eller læser om hemmelige agenter, virker det, som om det er en nødvendig ingrediens i erhvervet at optræde mystisk og irrationelt. Også her: 26/9 sendte Harting, un-

der pseudonymet Arnold, Fr. Jensen et telegram fra Berlin: "Wann möglich bitte Sie hierher Central Hotel Morgen früh für ein Tag zu kommen werde Sie dann gegen 9 Uhr besuchen. Bitte sofort telegraphiert ob Sie kommen." Da Fr. Jensen kom til Berlin, viste der sig ingen Arnold/Harting på Central Hotel. Jensen vendte tilbage til Korsør uden denne gang at have truffet sin midlertidige arbejdsgiver. Men lidt af Berlin fik han da set.

*Den russiske flåde blev anset for en af de mest magtfulde i tiden. Virkeligheden var imidlertid, at skibene var gammeldags, besætningen umotiveret og forsyningerne dårlige. Flåden gik i Msumishmastrædet sin undergang i møde.*



---

*Frederik C. Jensen, forfatterens fader og et samtidigt billede af forfatteren. Fotograferet omkring 1940.*

---

### AMATØRAGENTER

Harting havde også kontrakt med norske og svenske rederier om overvågning af den norske og svenske vestkyst. Harting skriver 11. oktober: "Hr. Jensen, Korsør. Efter Overlæg må jeg sende Kapt. Lütken ud med en svensk Dampner".

Denne Kapt. Lütken figurerer også i norske avisartikler. Han var Hartings repræsentant ombord i den norske damper S/S "Turist", som han dirigerede rundt i fjordene på en sådan måde, at de norske myndigheders og pressens nysgerrighed blev vakt.

Ifølge de norske aviser var Lütken tidligere dansk marineofficer og havde senere været i russisk tjeneste, bl.a. som lods i Vladivostok. Da Lütken skulle med et svensk fartøj, savnede Harting en mand til "Mjølner". Hans brev fortsætter: "Jeg ved derfor ikke rigtig hvad jeg skal gøre; vil De ikke spørge vor Ven, om han ikke har en værdig fortrolig Mand, som man kan sende om Bord i Mjølner i Stedet for L. Jeg beder Dem at overlægge Sagen og meddele mig Resultatet per Expresstelefon i Emd mellem 3 og 6, thi hvis vor Ven ingen kan finde at sætte i Stedet, vil jeg forsøge at finde en Mand i Schwitzer Selskabet".

Amatøragerter har svært ved at styre deres mund, og det giver komplikationer, som "vor Ven" skulle erfare. Hans Rasmusen skriver udateret: "Kære Jensen! Af vedlagte (vedlagte eksisterer ikke mere) vil De se at Mjølner, nu ikke længere er under min Kommando. Det er sørgeligt, at en så ringe Bestilling som de "I" har, ikke kan holde ham borte fra at skulle vise sig før Nyborg, og ikke kunde holde tæt. Deres HR".

Hvem "I" er vides ikke, men Hans Rasmusens valg af en værdig fortrolig mand har tydeligvis ikke været heldigt.

### FLÅDENS UNDERGANG

Efter den russiske flåde havde forladt dansk farvand, afvikledes Hartings danske forretninger. Flåden sejlede sin undergang i møde. 1 krydser og 2 destroyere slog sig igennem til Vladivostok.

4 andre skibe nåede neutrale havne på Philipinerne og i Kina, hvor de blev internerede. Resten af den store russiske flåde blev sænket eller erobret af japanerne i slaget ved Tsushima 27.-28. maj 1905, ca. 4500 russiske marinesoldater mistede livet. Admiral Rozhestvensky faldt hårdt såret i japansk fangenskab.

### HARTINGS SKÆBNE

Harting, som i 1905 var blevet forflyttet til Paris, blev indhentet af skæbnen i 1909. Et dansk avisudklip fra 9/7 09 har følgende at berette:

"Det må være hyggelige Forhold, der hersker inden for det russiske Politi. Først får man at vide, at den næsten almægtige Direktør for det hemmelige Politi, Lopuchin, står i nær Forbin-

delse med de revolutionære, og nu bagefter kommer der Meddelelse om, at Chefen for den hemmelige russiske Politiafdeling i Paris, General, Grev Harting, er en gammel Nihilist, som oven i Købet i sin Tid har været med til at anstifte et Attentat mod Zaren. Harting har allerede i flere År været Chef for Ruslands Politispioner i Paris. Han har optrådt udadtil med stor Pomp og Pragt, havde sit Kontor i Gesandtskabspaladset og udøvede en Indflydelse som næsten ingen anden. For kort Tid siden blev han udnævnt til Officer af Æreslegionen”.

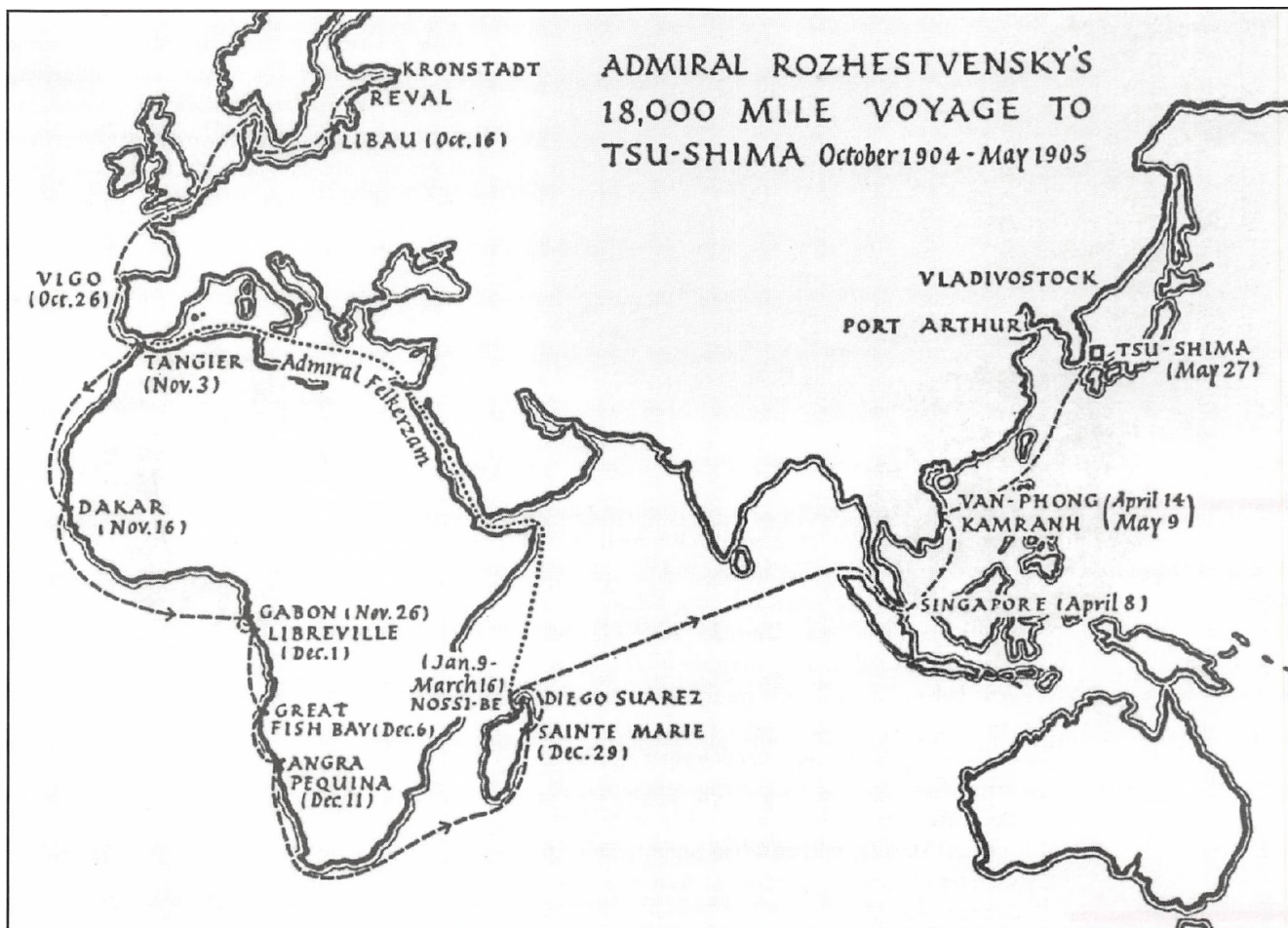
Da denne sag kom frem skrev den franske socialistleder Jean Jaurès i sit dagblad l’Humanité, at Harting tidligere i sin karriere, under pseudonymet Landescu, var blevet dømt, antagelig in absentia, ved en fransk domstol for “ulovlig Bombefabrikation”. Ganske vist var dommen forældet i 1909, men Jaurès skrev:

“Lejligheden er gunstig til at rense Frankrig for disse infame udenlandske Politimænd, der

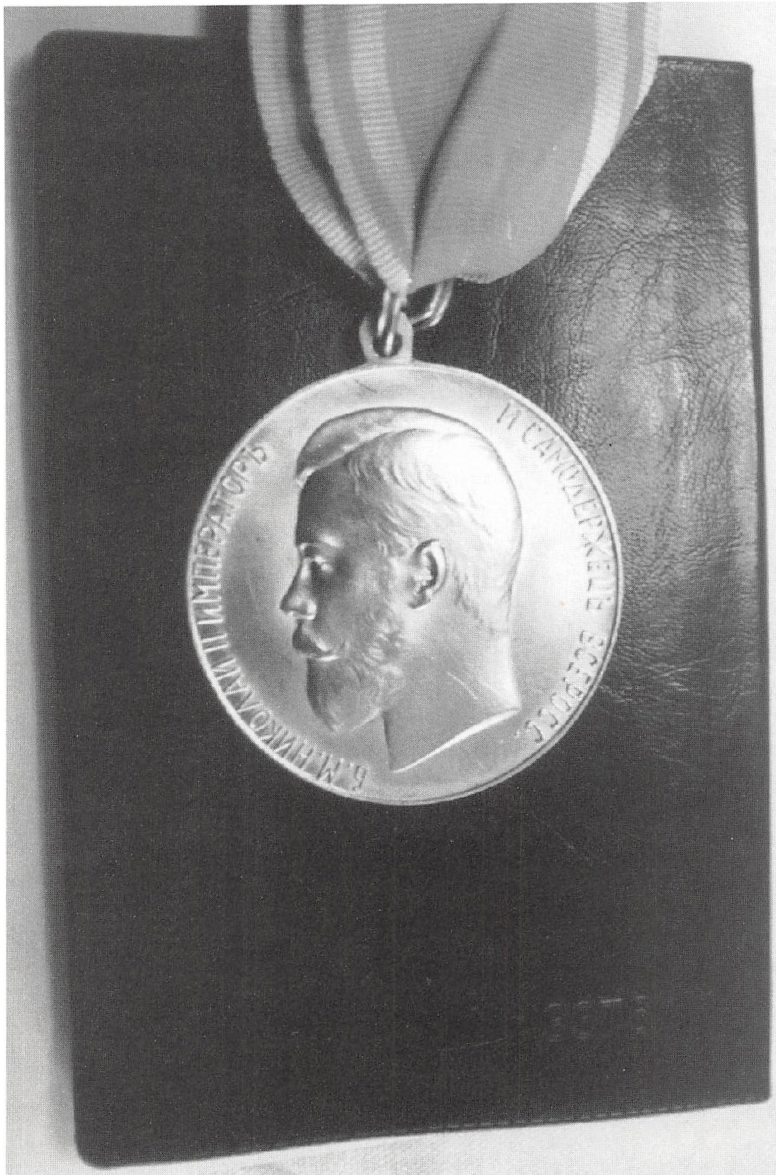


Hans Rasmusen (1856-1931) blev også kaldt Kong Hans. Ved kejserinde Dagnars besøg i Danmark efter flådepassagen overrakte hun Hans Rasmusen et juvelbesat guldur, som tak for hans indsats. Især fremhævede kejserinden de kul, som Rasmusen havde sørget for til den russiske flåde. Maleriet tilhører fru Birgit Rasmusen.

Kort over den russiske flådes rejsе til Tsushima







---

*Fr. Jensens fortjenstmedalje*

skaltes og valter hos os som i et erobret Land. Det bør ikke tåles, at disse formummede Bandidter kommanderer det franske Politi”.

Jaurès ville have sagen offentlig behandlet af regeringen, men efter samtaler med Georges Clemenceau lod han sig overtale til at lade sagens behandling udskyde på ubestemt tid. Zaren ventedes på statsbesøg i Frankrig, så man ønskede ingen russiske skandalesager i pressen. Efter afsløringen af hans tidligere anarkistiske aktiviteter forsvandt dobbelt- eller tredobbelt-agenten Harting fra Paris; han rapporteredes at være set i Bruxelles, London, St. Petersborg og i Sydamerika.

## FR. JENSEN SOM FORRETNINGSMAND

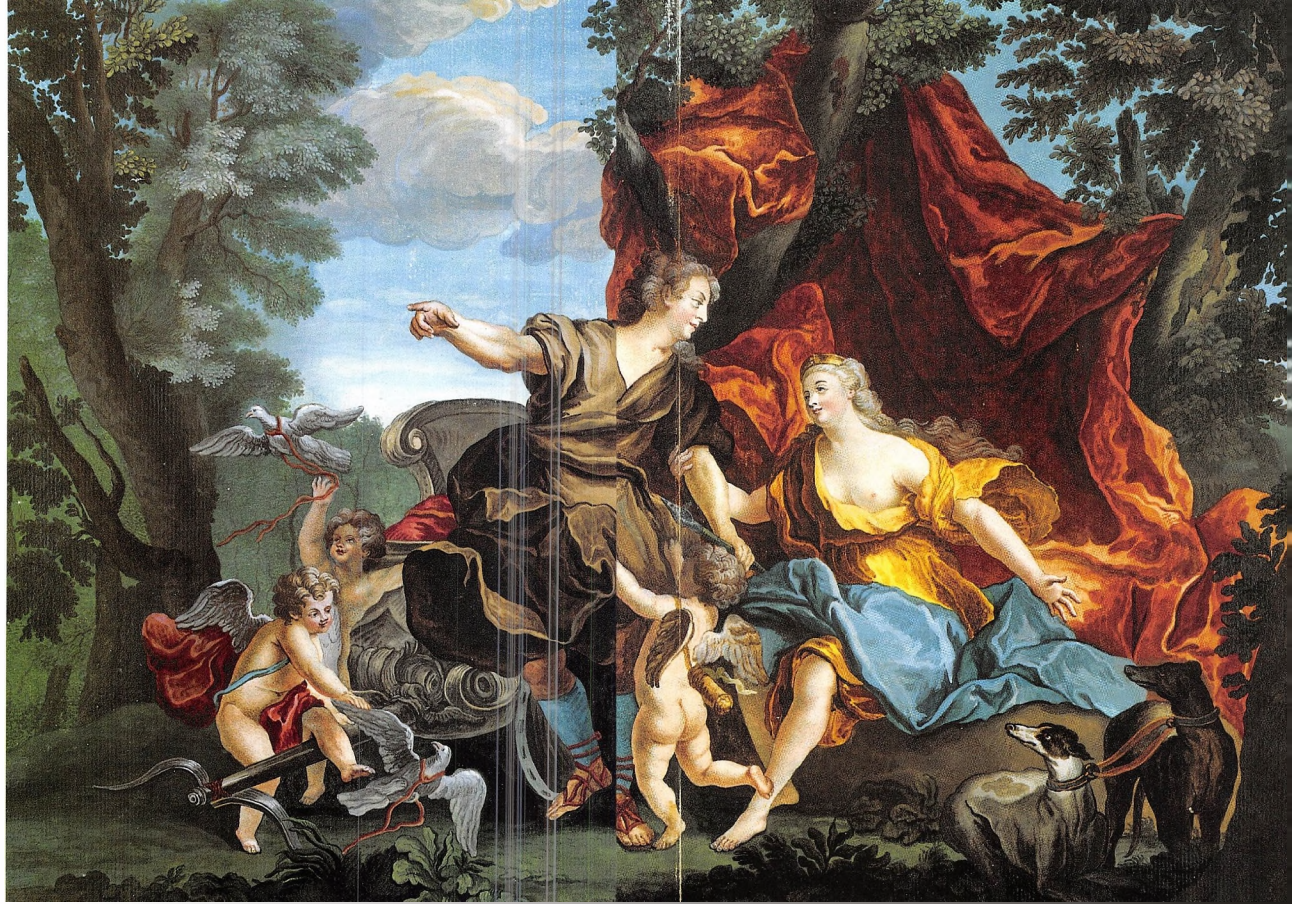
Hartings midlertidige hjælper i Danmark, Fr. Jensen, tildelt 2/12 1904 (russisk kalender) den russiske fortjenstmedalje i guld, med indskriften “for Ihærdighed”, at bære om halsen i Stanislausordenens bånd. Efter sin korte optræden i den internationale agentverden fortsatte Fr. Jensen sit rolige liv i den danske forretningsverden.

Den russiske flådes passage vakte vældig opsigt i den danske presse. Fantasiaen blev sat i gang, og man så spioner overalt. Lige efter den russiske flådes passage af dansk farvand, vendte en russisk gift dame tilbage til Omsk fra familibesøg i Danmark.

Hun fortalte i den lokale Omsk-avis, at to navngivne sydsjællændere havde set nogle både sætte japanere i land på Feddet ved Præstø. Denne historie nåede Moskva, og via gesandtskabet i København bad den russiske regering om at få dette undersøgt.

Flere sjællandske retskredse blev sat i sving med at undersøge sagen, som blev afkræftet. Sørgeligt nok, man ser ellers for sig, hvordan en flok japanere, forklædt som Mads Pæ'sen, vandrer gennem det sydsjællandske landskab iført træsko, lang pipe og overskæg.

**C**hristian von Holten  
20 år, 9 år i kadetkom-  
pagniet, har gengivet det-  
te maleri, der af tegnelæ-  
ren ansås for denne sam-  
lings bedste - i hvert fald  
var det placeret som det  
første i den indbundne  
samling, som Frederik V  
fik overrakt.  
Foto: Rigarkivet



# K Fund ADETTEGNINGER

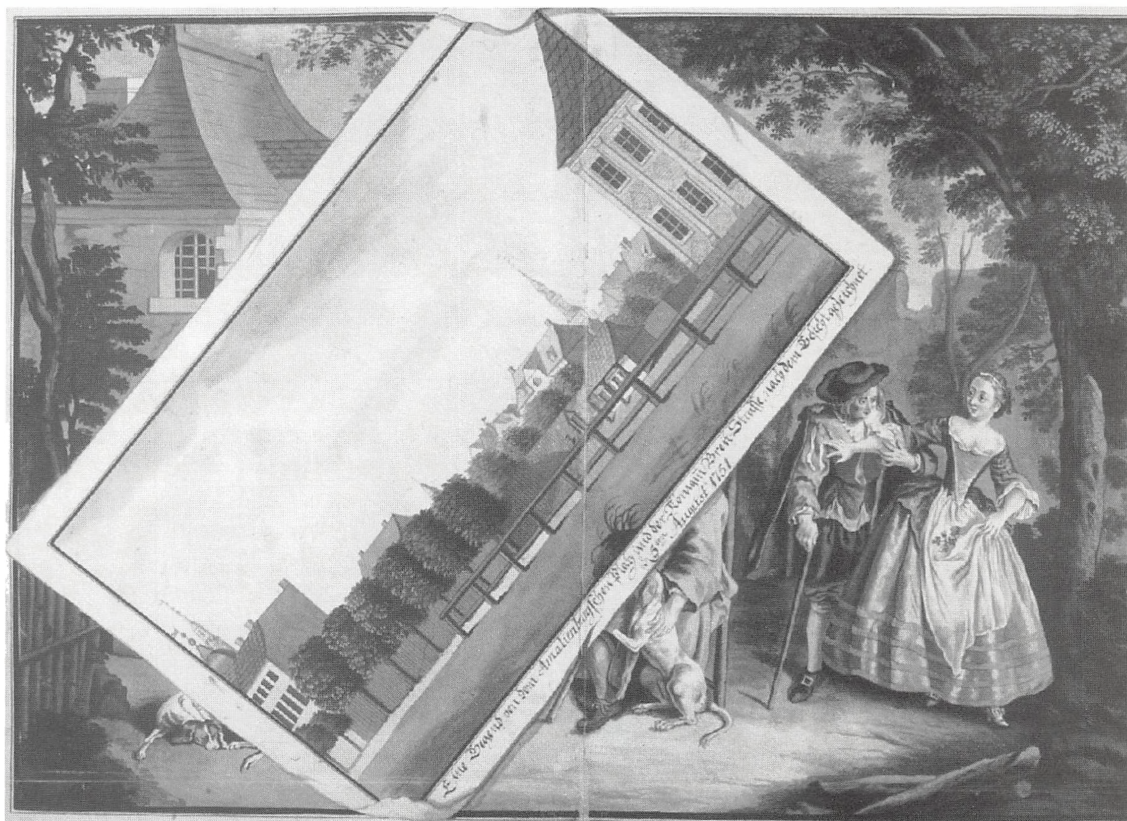
De smukke tegninger vi viser på de næste sider er ikke udført af professionelle kunstnere. De er elevtegninger fra Sø- og Landkadetakademiet, fundet i Rigsarkivets samlinger.

Frem til begyndelsen af dette århundrede spillede faget tegning en betydelig rolle i uddannelsen af officerer til både søværnet og landmilitæret. Det var et fag, som havde været på programmet siden de første tilløb til en søofficersskole blevet taget i 1701 med oprettelsen af Søkadetkorpset og det tilhørende Søkadetakademi og Landkadetakademi i 1713.

For søkadetterenes vedkommende gjaldt, at de især skulle lære at tegne landtoninger, dvs. i

mangel af fotografisk gengivelse at producere en tegning af en kyststrækning, som den så ud fra et ankomende skib. I Søetatens arkiv i Rigsarkivet kan man således år for år finde de tegninger, som eleverne - kadetterne - skulle indstille sig til eksamen med. Undervisningen ophørte i 1916.

På tilsvarende vis skulle også landkadetterne være i stand til at udføre terræntegning, give fortifikationer og våben - og de skulle på land-



**B**redgade set fra Amalienborg slotsplads, tegnet efter øjemål 5/8 1751 af Friedrich Gregorius von Zütchen, 22 år.  
Foto: Rigsarkivet



**C**lemens August Graf von Haxthausen, 15 år gl. demonstrerer, hvorledes man kan måle højden på et bjerg.

Foto: Rigsarkivet

skabstegninger ved hjælp af geometriske grundprincipper angive skøn over afstande, højder m.m.

Faget tegning var også for de kommende land-officerer eksamensfag, og der var i den ugentlige undervisningsplan afsat et pænt antal timer til disse øvelser.

I faget indgik foruden fri tegning også tegning efter figurer, malerier, skulpturer, og i Landetatsens arkiv i Rigsarkivet findes således et eksempel på nogle af disse kopier, smukt farvelagte og i en række tilfælde med dobbeltmotiv - en øvelse, den pågældende tegnemester Hans Arben gjorde et særligt nummer ud af i en samling, der fremsendtes til kongen, Frederik V, i 1752.

Som basis er benyttet aftegninger af malerier, der fandtes på Akademiet bl.a. med en række sydlandske motiver. På nogle af disse kopier/tegninger er så indlagt andre motiver uden sammenhæng med det første. Der er bl.a.

tale om en række frihåndstegninger fra området, hvor akademiet i den periode havde til huse, nemlig i Amalienborg-kvarteret op mod Bredgade. I andre eksempler er der indtegnet nogle prøver på, hvordan afstande og højder i et landskab kan opmåles.

# S

# lotsholmen brænder

**Søndag den 9. februar 1992 udbrød der brand i den såkaldte provianthusbygning på Slotsholmen. Branden, der snart udviklede sig til en katastrofe og kunne ses over store dele af København, blev behørigt fulgt i medierne. De talte om faren for, at branden skulle brede sig til det egentlige Christiansborg, hvis forgænger netop var gået til ved den store brand i 1884.**

**Også de uerstattelige værdier, der befinder sig i det nærliggende Kongelige Bibliotek var man opmærksom på i medierne. Derimod var kun få klare over, at branden også truede Rigsarkivet - hvad der havde været tilfældet engang før. Et øjenvidne fra dengang og nu, nemlig den daværende og nuværende chef for Rigsarkivet, A.D.Jørgensen og J.P.Noack beretter.**

Bemærkelsesværdigt var det altså, at meget få havde øje for, at branden også var meget tæt på at nå Rigsarkivet og dermed grundlaget for og kilderne til en meget stort part af Danmarks historie. Der blev faktisk i nattens løb tale om at evakuere dele af de samlinger, der lå tættest på Provianthuset. Det gjaldt bl.a. grundlovene, pergamentbreve fra middelalderen og lokalarkiver fra dengang, Danmark stadig var kolonimagt på de vestindiske øer.

Den ny rigsarkivar Johan Peter Noack, der kort forinden havde afløst Vagn Dybdahl, fik hermed i mere end en forstand sin ilddåb, hvilket han har beskrevet i nedenstående rapport om den dramatiske nat. Den kan så sammenlignes med en anden dramatisk nat for mere end 100 år siden. Det var den nat, hvor det forrige Christiansborg brændte, og hvor en række arkiver også måtte evakueres.

Det skete bl.a. med udkommanderede soldater og matroser. Om det beretter den daværende rigsarkivar, A.D.Jørgensen, hvis indberetning til ministeriet her gengives i uddrag.

## RIGSARKIVAR A.D.JØRGENSENS BERETNING 1884

Da jeg omtrent kl. 7 ankom til brandstedet, var man selvfølgelig fuldstændig optagen af kampen mod ilden, der havde bredt sig over næsten hele den sydlige slotsfløj, således at jeg forgæves forsøgte på at få sagkyndige mænds vejledning med hensyn til de forholdsregler, som for arki-

vets vedkommende kunde være at tage.

Man syntes kun at være enig om, at faren for dette, såvel som for biblioteket (Det kgl. bibliotek som da havde til huse i det, der i dag er Rigsarkivets magasiner, red.) og kancellibygningen ("Den røde Bygning", red.), under de stedfindende vejrforhold var meget ringe eller uden al betydning. Jeg nøjedes da med foreløbig at træffe de nødvendige forholdsregler. Med hensyn til taget var den mest overhængende fare heldigvis bleven fjernet, idet det var lykkedes mig, efter gentagne påmindelser, for en 3-4 uger siden at få en svær skråtliggende skorsten, som alt 1794 og 1807 var bleven anset for en stor fare for arkivets hvælvinger, nedbrudt.

Det viste sig ved nedbrydningen, at den aldrig havde været brugt, da intet ildsted førte til den.

### SOLDATERVAGT

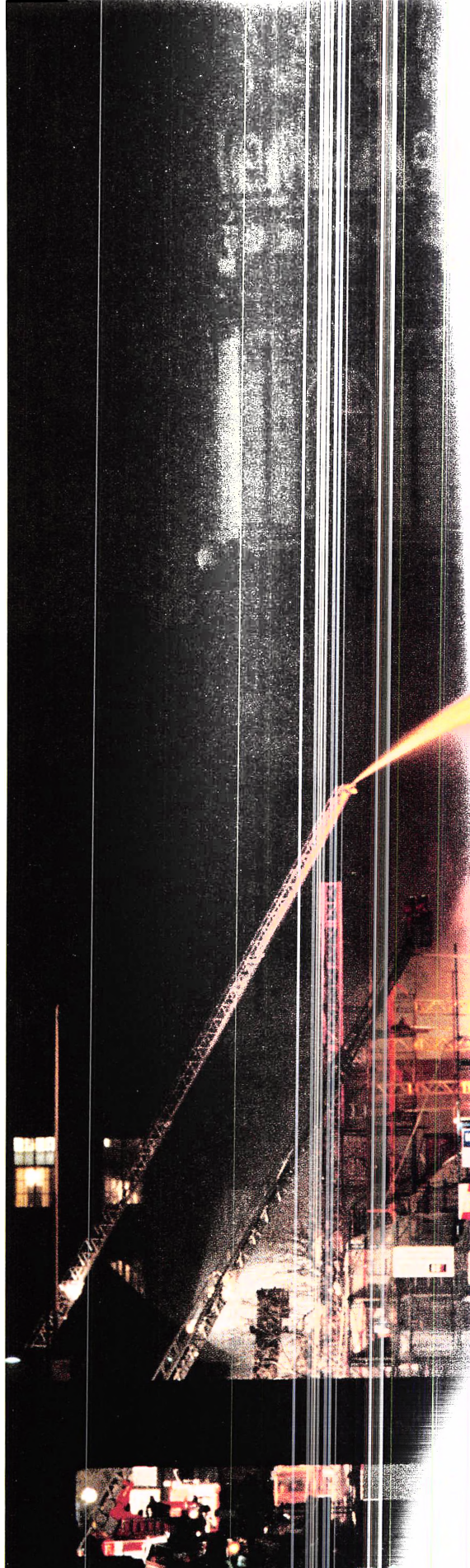
For at forebygge tilfældig antændelse stilledes der en vagt af håndværkere og soldater ved tagvinduerne med vandbeholdere og den ene af arkivets exstinktorer; men det viste sig rigtignok noget senere, at de uden at anmelde det havde forladt deres post for fra zahlkammerfløjens tag at deltage i kampen mod ilden. Efter at have truffet disse foreløbige foranstaltninger og have fordelt arkivets personale, som på en enkelt nær efterhånden var kommen til stede, til de forskellige hvælvinger, hvis vinduer tildels er uden jernskådder, henvendte jeg mig til oberstløjtnant O. Blom for af ham muligvis at få en større afdeling soldater til rådighed for påkommende tilfælde.

Oberstløjtnanten imødekom med største forekommenhed denne anmodning og samlede sit mandskab i proviantgården bagved arkivet, medens han samtidig stillede tøjhusets (nu Tøjhusmuseet, red.) store hvælvede rum, der som bekendt alt engang har udholdt en ildebrand, til rådighed for en mulig udflytning.

Således stod sagerne, da Deres excellence (ministeren, red.) aflagde det første besøg i arkivet.

---

*Branden i Provianthuset, hvis nordre del indtil for kort tid siden også rummede samlinger fra Rigsarkivet, oplyste natten den 9. februar 1992 store dele af København. Til højre for det brændende provianthus findes bibliotekshaven med flere af Rigsarkivets pavilloner.*  
POLFoto





Imidlertid forværredes i løbet af de følgende timer tilstanden betydelig. En lille forandring i vindens retning og den stærkere luftning, som opstod omkring ildhavet, der nu bredte sig over hele slottet, måtte alt forurolige. Men endnu værre var det, at flammerne fra kongeetagen, der først nu kom i brand på dette sted, slog vandret ud over zahlkammerfløjen, medens jeg først nu fik vished for, at denne ikke ved jern-døre kunde isoleres fra slottet.

### EVAKUERING

Man begyndte nu at rydde værelserne over porten for indbo og der blev truffet forberedelser til en sprængning af denne del af bygningen. Under disse omstændigheder kunde jeg ikke mere anse det for forsvarligt at opsætte bortflytningen fra arkivets nærmest udsatte hvælvinger, medens det endnu var tid. Soldaterne blev derfor kommanderede ind i huset og udflytningen til tøjhuset begyndte. Der blev som sagt foreløbig kun tale om de mest udsatte arkivhvælvinger. Den ene var den før nævnte, gennem hvilken løngangen fra slottet til kancelliet fører og i hvilken de udenlandske sager er samlede.

Det måtte forudses, at brandfolkene under ildens fortsatte fremtrængen i zahlkammerfløjen vilde tage denne hvælving i besiddelse og nedbryde løngangen for fra vinduet og døren at bekæmpe branden. En udflytning vilde da ikke mere kunne foretages, og ødelæggelsen af de der ophobede papirer være uundgåelig.

Den anden var den øverste arkivsal, som lige havde modtaget alle egeskabene, indeholdende alle arkivets pergamentsbreve, samt kongehusets arkivalier og de vigtigste stakter. En bortflytning af disse sager var så meget mere ønskelig, som det måtte forudses, at det på et senere tidspunkt, under en måske overhængende fare, vilde være umuligt at foretage den med den nødvendige ro.

Skabene er nemlig under vor nuværende midlertidige indretning stillede så tæt og har så store døre, at det selv under almindelige forhold ikke er uden vanskelighed at færdes mellem dem. Vi prøvede først på at flytte selve skabene, således som meningen har været med arkivaliernes anbringelse i dem, og det lykkedes også at få tre bragte ned i gården. Men oberstløjtn. Blom erklærede derpå, at dette ikke vilde kunne fortsættes, da skabene var alt for tunge me-

dens trappegangen er snæver og vanskelig.

Vi åbnede da skabene og lod soldaterne bære indholdet ned i kasser og kurve eller i favnen. Kongehusets sager bragtes for største delen ned til det sidste vindue i Kristian 4.'s hvælving, hvorfra de da senere, om dette sted ikke skulde anses for sikkert nok, vilde kunne bringes videre.

Sammesteds anbragtes også rækken af de ældste kancelliregistranter, der havde deres plads nær vinduet i stuehvælvingen, som eventuelt kunde antages at ville blive en station for brandfolkene. Flytningen af alle disse arkivalier foregik i den bedste orden og ro; der kom efterhånden en 60-80 mand tilstede, lige fra husarer til orlogsfolk, og der arbejdedes i over 2 timer, før de to hvælvinger var tømte; klokken var da noget over 12. Oberstløjtn. Blom havde kontrolleret overførelsen til tøjhuset ved udstillede vagtposter, og kommandanten, hr. oberst Bruus, lod nu tøjhusets porte lukke og bevogte.

Ved denne tid var faren for de syd for slottet beliggende bygninger som bekendt ikke mere overhængende, skønt slottet endnu brændte næsten i sin fulde højde, og den omstændighed, at hovedopmærksomheden var rettet på Thorvaldsens museum, måtte lade frygte for, at uforudsete tilfælde endnu kunde få en skæbnesvanger betydning. Proviandhusets uhyre samlinger vilde det under alle omstændigheder være uoverkommeligt at redde.

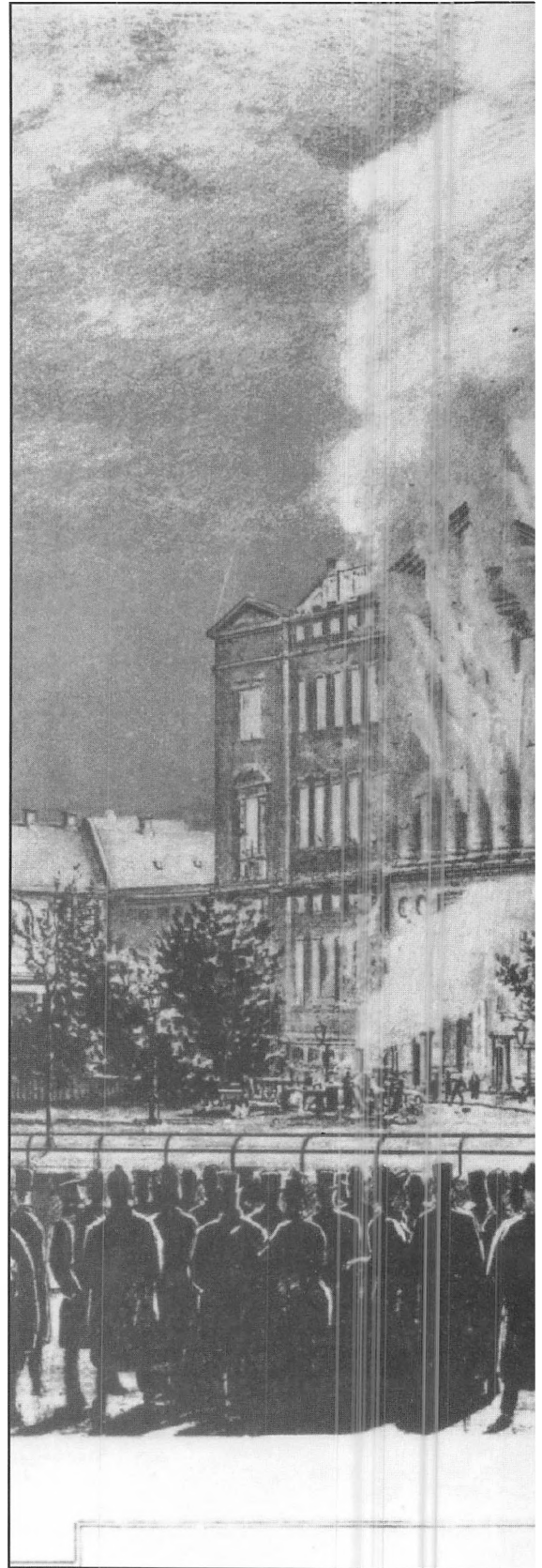
### SOLDATERNE KOMMANDERES BORT

Efterhånden som faren tog af, blev soldaterne kommanderede bort, uden at der fandtes anledning til at holde på dem; de sidste forlod arkivet henvend kl. 1 1/2. Ved denne tid var slottet på hele denne side faktisk nedbrændt, medens en jævn regn begyndte at falde.

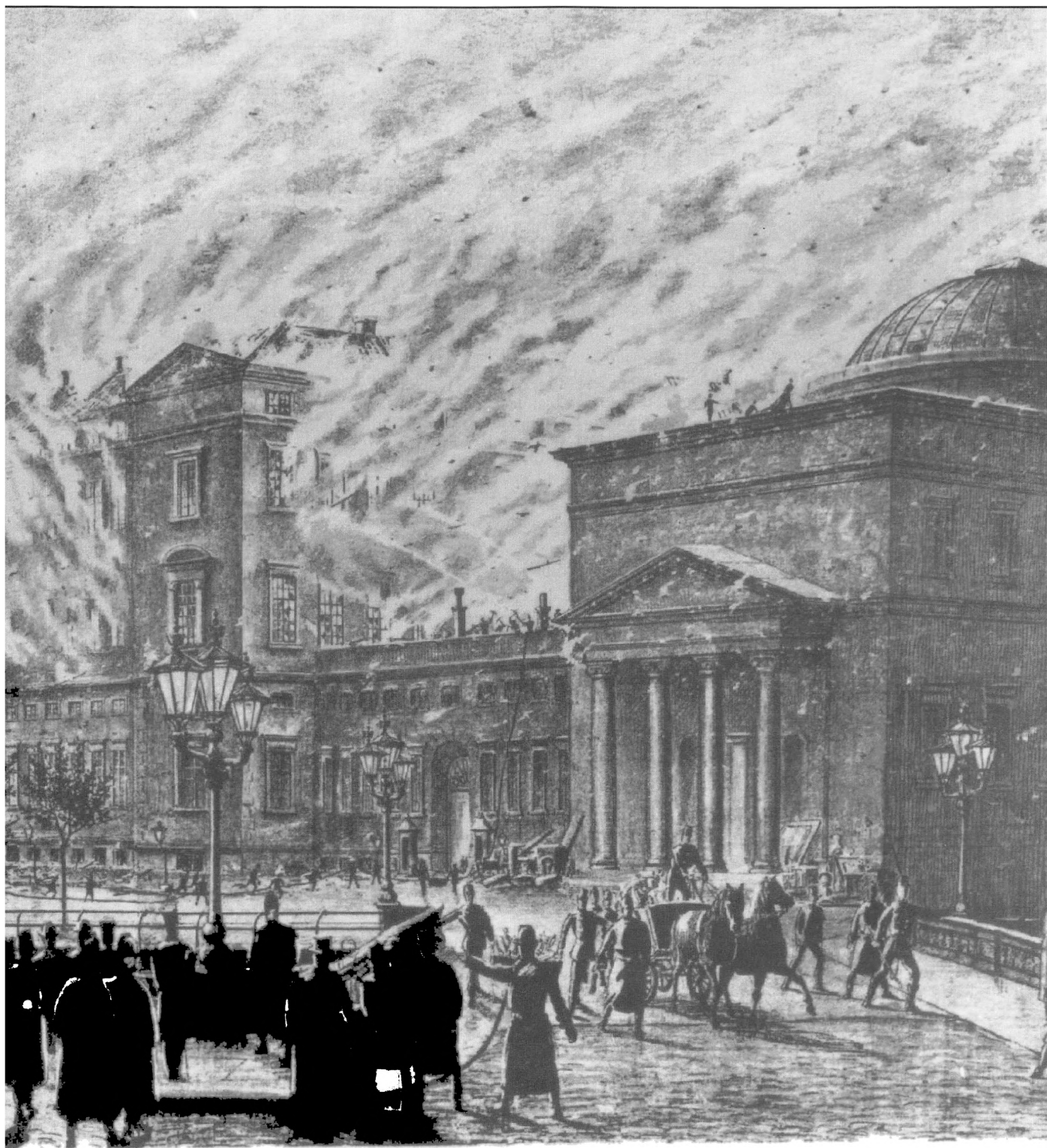
Der blev derfor foretaget et omhyggeligt eftersyn af hele bygningen, som havde været oplyst med løse lys i flaskehalse; jerndørene lodes alle åbne ud til gangen og nattevagten overtoges af en af assistenterne tilligemed arkivets portner. Omtrent kl. 2 forlod derpå vi andre bygningen,

---

*Christiansborg slot brænder 3.-4. oktober 1884. Til venstre i billedet ses "Den røde bygning" og klods op ad den befinder Gehejmearkivbygningen sig.  
Ugens Nyheder nr. 1, 1884 (Det kgl. Bibliotek)*







Christiansborg Slots Brand den 3. Oktober 1884. —————

en halv times tid efter at Deres excellence sidste gang havde været tilstede i den. Allerede den næste dags eftermiddag lykkedes det at få alle de bortførte arkivalier tilbage i arkivets eget lokale. En kommando paa 30 søfolk førte dem fra tøjhuset over til Kristian 4.s hvælving i provianthuset, hvor de blev stukne ind ad vinduerne og foreløbig stablede op på gulvet.

Skønt der arbejdedes hurtig og med stor iver og skønt vejen var langt kortere og mindre besværlig end den, som måtte tilbagelægges i den foregående nat, ligesom der nu kunde bruges trækvogne, så tog tilbageflytningen dog den dobbelte tid af udflytningen.

Arkivet undgik selvfølgelig ikke ved denne lejlighed at lide et og andet tab, ligesom adskilligt blev makuleret og endnu flere ting blandede ilde mellem hverandre. Men såvidt det hidtil har kunnet ses, er dog intet af dette af nogen væsentlig betydning.

At det, således som det gik, vilde have været heldigere, om alt var blevet liggende ganske rolig på sin plads, forstår sig af sig selv, og ønsket herom gjorde da også, at der trods alle tilskyndelser ikke i flere timer foretoges noget, som kunde forstyrre arkivaliernes orden.

Men da der derpå viste sig en virkelig fare, om hvis størrelse det ikke var muligt for lægmænd at have nogen begrundet mening, måtte det formentlig anses for i højeste grad uforvarsligt at sætte så store og uerstattelige skatte, som det her drejer som om, i vove, så længe der var mulighed for at fjerne dem i god orden fra en bygning, hvis brandfarlighed og udsatte beliggenhed i knudepunktet af fire andre brandfarlige bygninger var alt for øjensynlig.

Man må vel huske på, at en ulykke som den, der her truede, i få øjeblikke vilde have tilintetgjort vor historie og udslette mindet om mange slægters livsgerning.

## RIGSARKIVAR J.P. NOACKS BERETNING 1992

Mellem kl. 16 og 16.30 søndag den 9. februar 1992 ringede Rigsarkivets forvalter Mogens Espensen til mig. I radioavisen kl. 16 havde

han hørt, at der var brand i Tøjhuset. Han var derfor straks taget ind til Rigsarkivet, hvor han konstaterede, at det var Provianthuset, der brændte. Ilden så ikke umiddelbart faretruende ud for Rigsarkivet, men hvis situationen forværredes, ville han ringe igen. Efter at have tænkt over situationen klædte jeg mig om, tog bilen og kørte til Rigsarkivet, hvor jeg ankom ca. kl. 17.

Sammen med Mogens Espensen gik jeg ud i Bibliotekshaven. Herfra sås flammerne løbe i den stærke østlige blæst midt på Provianthuset. Brandfolkene dængede bygningen til med vand, men det stod uden videre klart, at de ikke havde ilden under kontrol. Det kunne ikke udelukkes, at den inden længe kunne brede sig til Gehejmarkivbygningen (Den oprindelige Rigsarkivbygning, nu den østligste del af Rigsarkivet, stødende op mod "den røde Bygning" med indgangen til Finansministeriet, red.), der kun yderst nødtørftigt er brandsikret mod Provianthuset. Jeg bad derfor Mogens Espensen få fat på så mange arkivbetjente og arkivarer, som han kunne nå telefonisk. I løbet af af kort tid begyndte de første at ankomme.

### EVAKUERING AF UERSTATTELIGE ARKIVALIER

Under de første rådslagninger spurgte jeg efter evakueringsplaner for en situation som den, der var under udvikling. Da der ikke fandtes nogen, måtte der improviseres. Først og fremmest blev det besluttet, at alle uerstattelige arkivalier burde fjernes fra Gehejmarkivbygningens magasinrum, værksteder og kontorer. Da Rigsarkivets hovedbygning er adskilt fra Gehejmarkivbygningen ved brandmure og branddøre, kunne de fleste uden videre læsses på "rullebure" og køres ind i hovedbygningen.

Inden den endelige beslutning blev taget, lykkedes det mig langt om længe at finde den brandmand, som forestod slukningsarbejdet på stedet. Han anså ikke faren for Gehejmarkivbygningen for overhængende, men da han blev orienteret om, at der var tale om arkivmagasiner, tilrådede han en evakuering. Derefter var beslutningen let.

I aftenens og nattens løb kontaktede jeg flere gange brandchefen på stedet. De konkrete vurderinger af slukningsarbejdets resultater varierede stærkt, men var hver gang ledsaget af så klare forbehold over for udviklingen, at jeg fandt det



*Det endnu brændende  
Provianthus, set fra Rigs-  
arkivet. Brandstigen står  
nær ved det sted, hvor Pro-  
vianthuset støder op til  
den såkaldte Gehejmear-  
kivbygning, hvor de mest  
værdifulde arkivalier blev  
evakueret fra.  
Foto: Pirita Taskinen,  
Rigsarkivet*



tilrådeligst at fortsætte evakueringen efter den plan, der var lagt.

Kun afbrudt af en kort spisepause knoklede ca. 15 mand med omflytningen fra ca. kl. 18 til 02.30. Det drejede sig bl.a. om danske embeders arkiver fra de vestindiske øer til 1917, en del af de middelalderlige pergamenter, grundlovene og nogle besættelsestids-arkiver. Evakueringen indledtes fra de øverste etager i Gehejmearkivbygningen, hvor faren for ildens indtrængen og for vandskader måtte skønnes størst. Derefter fortsatte den nedefter. Enkelte kortsamlinger i tætte stålskabe måtte efterlades, fordi risikoen ikke stod mål med den mulige overlast ved optagning og flytning.

### UD GENNEM VINDUERNE

Da der kun er adgang til det nederste magasin-afsnit ad flere trapper, valgte vi herfra evakuering gennem vinduet mod Christiansborg Slotsplads. En flyttevogn fra firmaet "Danmark" blev bestilt, og arkivalierne blev langet direkte ud på ladet gennem det tilgittede vindue. Derefter blev de kørt til Rigsarkivets fjernmagasin i Glotrup for natten.

Da evakueringsplanen var udført, sendte jeg mandskabet hjem på nær en arkivbetjent, som jeg gerne så blive her sammen med mig selv. En anden arkivbetjent, som er medlem af Slotsholmens Bedriftværn, sluttede sig til hjælpemandskabet i Provianthuset, hvor han indtil kl.



*Provianthuset og bibliotekshaven efter branden. Billedet er taget fra Rigsarkivets hovedbygning ned mod en af Rigsarkivets pavilloner.  
Foto: Pirita Taskinen, Rigsarkivet*

04.30 bistod med at etablere "brandbælter" gennem tagkonstruktionen.

Under mit sidste besøg i Provianthuset kunne den stedlige brandchef stadig ikke garantere, at Gehejmearkivbygningen var uden for fare, men han anså det for meget lidt sandsynligt, at ilden ikke ville komme helt under kontrol.

Med indsatslederen for ISS Skadeservice aftalte jeg muligheden for tilkald, hvis det skulle blive aktuelt at tildække med plastic, hvad der var blevet tilbage af inventar, maskinel og papirer.

Med brandvæsenets operationsvogn i Rigsdagsgården aftalte jeg, at jeg ville blive ringet op på mit kontor, hvis udviklingen skulle tage en mere faretruende retning. Derefter skrev jeg denne rapport.

Kl. 04.50 blev det meldt at den stedlige brandchefs vurdering nu var, at ilden var under kontrol.

Kl. 8.00 den 10. februar blev jeg afløst hvorefter jeg tog hjem. Medarbejdere holdt mig løbende orienteret om situationen, som dog ikke i dagens løb gav anledning til uro.

Det besluttedes derfor at forlade Rigsarkivet ved normal arbejdstids ophør, efter at der var truffet aftale med Slotsholmens Vagtcentral om øjeblikkelig alarmering af forvalteren, dersom der viste sig foruroligende nye udviklinger i nattens løb. Vagtcentralen holder natten igennem ekstraordinær brandvagt i den ende af Provianthuset, som støder op mod Rigsarkivet.

# P oliti og kommunister

**Det rejste sig en sand storm af protester, da Henrik Stevnsborg i vinter forsvarede sin disputats om politiet under besættelsen. Mens de officielle opponenter ikke havde de store indvendinger mod afhandlingen om det danske politi i årene 1938-1947, harcelerede en lang række uofficielle opponenter med en indtil da uset pågåenhed mod disputatsen.**

**Henrik Stevnsborg måtte bl.a. se sin forskning angrebet med meget følelsesladede påstande om, at arbejdet var købt og betalt af politiet. Klaus Rothstein har for Siden Saxo interwiewet Henrik Stevnsborg.**

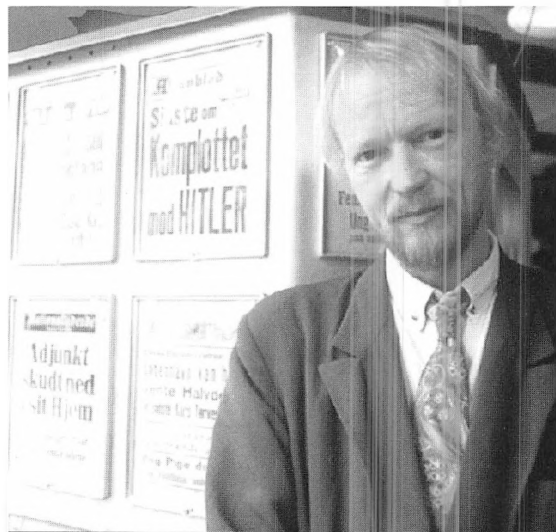
De uofficielle opponenter - bl.a. dr. phil. Elias Bredsdorff, advokat Jørgen Jacobsen og journalist Leif Larsen - angreb i kompromisløse vendinger Henrik Stevnsborg for at have negligeret væsentlige træk ved politiets behandling af danske kommunister og sabotører. Der er tale om en bestilt hvidvaskning af det belastede danske politi, mente kritikerne.

De officielle opponenter - dr. jur. et phil. Ditlev Tamm og dr. phil. Aage Trommer, der begge tidligere har forsvaret disputatsen om besættelsesforhold - havde derimod ingen vanskeligheder med at godkende Henrik Stevnsborgs forskning, som de hverken anså for at være enøjet eller subjektiv.

Afhandlingen er blevet til efter en henvendelse til Henrik Stevnsborg fra Politihistorisk Selskab, hvilket kritikerne har benyttet i argumentationen for disputatsens påståede forvrængning af virkeligheden. Et bestillingsarbejde med på forhånd givne konklusioner, eller hvad? Da avisdebatten var ved at tone af, gav Henrik Stevnsborg sine svar i denne samtale.

## SAMTIDSHISTORIE OG GORM DEN GAMLE

- Man kan ikke tegne landkortet i størrelsesforholdet 1:1, og man kan heller ikke skrive en historisk afhandling om alle aspekter inden for ét emne. Derfor koncentrerer min disputats om politiet under besættelsen sig om bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed. For at undersøge de forhold har jeg været i politiets arkivalier, talt med kilder osv. Sabotørerfaringerne kan indgå, men skal ikke nødvendigvis sidestilles med de øvrige kilder. Skal man skrive sabotørhistorie, går man til sabotør-



*Henrik Stevnsborg, der blev dr.phil. på den meget omtalte disputats om politiet under besættelsen.*

erne, skal man skrive politihistorie, går man til politiet.

Når mine uofficielle opponenter påstår, at man ikke kan skrive politiets historie under besættelsen uden også at skrive sabotørernes historie, svarer det til, at jeg siger, at man ikke kan skrive sabotørernes historie, uden at man har været i politiets arkivalier. Men det kan man godt. Hvad man ikke kan, er at være krønikeskriver for både politi og modstandsbevægelse.

Hæderligheden ligger i at sige, hvad man gør, hvilket jeg hele tiden har gjort. Sådant skriver man om Gorm den Gamle. Men det er netop

problemet ved at skrive samtidshistorie: kilderne lever og kan tage til genmæle, hvilket er sket, fordi jeg ikke har talt med gamle sabotører.

*Mange læser din disputats som en hvidvaskning af politiet?*

Det er fordi mine uofficielle opponenter tænder på glosen politi. De gør sig ingen ulejlighed med at undersøge, hvad vi taler om. De opfatter politiet som en monolit. Men politiet under besættelsen var andet og mere end én massiv blok. Politiet havde mange opgaver og funktioner, og der var naturligvis forskel på ham, der arbejdede med sager om hamstring og ham, der arbejdede med sabotørsager.

Kritikken mod mig er malplaceret, når den kun forholder sig til glosen politi, ikke til hvad jeg har skrevet. Jeg har forsket i politietats indsats mod spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed, som det også fremgår af bogens undertitel. Måske skulle jeg ikke have kaldt bogen "Politiet 1938-1947" - det kan have givet nogle forkerte forventninger hos opponenterne. Men uanset hvad, så er det min opgave at skrive som om, det var politiet i 1700-tallet, jeg forskede i. Det er ikke min opgave at have følelser på andres vegne.

Samtidshistorisk forskning skal være lidenskabsløs, kold og klinisk. Det drejer sig om at have en hypotese, der skal undersøges og verificeres, eller falsificeres.

*Det er vel også nogle meget provokerende konklusioner, du drager?*

Kun fordi mine uofficielle opponenter åbenbart mener, at de har et monopol på at vide noget om besættelsestiden, kan mine konklusioner opfattes som sådan. At have en situation tæt inde på livet betyder, at man ikke kan have overblik. Forskeren derimod, der har haft distance til tingene og nøgternt anskuet arkivalier kan vide anderledes besked.

Men det er klart, at der kommer stærke reaktioner frem, når man beskæftiger sig med politiet og besættelsestiden. Der er naturligvis stærke følelser til stede hos de mennesker, der levede den gang, og de opfatter disputatsen på en mindre nøgtern facon, end andre. Der har vist

ikke været en forsker eller historiker fra min generation, der har taget oppositionens parti mod mig.

*Disputats om sabotørernes historie savnes*

- Sabotørernes historie er beskrevet af kompetente folk fra datiden, bl.a. Jørgen Røjel og Frode Jakobsen. Jeg har læst den litteratur og anvist den i disputatsen, men jeg har ikke decideret brugt den til min kortlægning af politiets arbejde. Hvad sabotører måtte mene om politiet, er kun en væsentlig kilde for sabotørhistorien. Det siger sig selv, at politiet pr. definition kan opfattes som noget ubehageligt, men jeg har forsøgt at undersøge det mere nøgternt. Hvad gjorde politiet rent faktisk?

En del af litteraturen siger, at de var djævle, en anden at de var engle. Dén undersøgelse kan kun gribes videnskabeligt an ved, at man gennemgår samtlige sager fra en given periode. Det har jeg gjort, og min konklusion kan altså sam-



*Ivan Peder Hutzen Stamm (1888-1969) gik aldrig af vejen for et lystigt lag. Bag det joviale ydre skjulte sig imidlertid en målbevidst og yderst kompetent politichef, som besad en sjælden forståelse for ordenspolitiets - og ikke mindst den menige politibetjents - vilkår. Læg hertil, at Stamm havde landets største parti, Socialdemokratiet, i ryggen, hvilket forklarer hans kommetagte karriere op gennem 1930'erne: Ledende politiadvokat i 1931, opdagerchef i 1934, statspolitichef i 1936 og sluttelig politidirektør i København 1938.*

*Jovialiteten blev Stamms bane. Den gjorde det umuligt for ham at administrere sin tjenstlige omgang med tyskerne under besættelsen, og allerede i 1941 erkendte Socialdemokratiet, at politidirektøren var blevet en belastning.*

*På befrielsesnatten den 5. maj 1945 blev Ivan Stamm da også straks sat fra tjeneste med henvisning til, at han ikke længere "nød befolkningens og styrkens tillid". 1946 blev han meddelt afsked; Ivan Stamm døde i 1969 - som cigarhandler.*

*Statsadvokaten for København, Harald Petersen (1895-1977), foretog de penible undersøgelser i 1939 af forholdene i Københavns politis politiske afdeling, da denne var blevet genstand for forsøg på infiltration fra GESTAPOS' side.*

*Erfaringerne herfra medvirkede givetvis til, at Harald Petersen den 15. april 1940 fik overdraget behandlingen af alle sager, hvori der rejstes sigtelse for spionage, sabotage eller Zersetzung mod de tyske besættelsestropper. Han fik samtidig kontor på Politigården i København, ligesom der til hans advokatur knyttes en særlig politiafdeling, Afdeling AS. Hertil kom, at han tildeltes operative politibeføjelser samt kommandomyndighed i forhold til landets politimestre.*

*Harald Petersens instruks gik ud på at sikre, at danske statsborgere, der sigtedes for de nævnte forbrydelser, forblev under dansk jurisdiktion. Opgaven var alt andet end let. Og Harald Petersen løb snart træt i den; han søgte et ledigt dommersæde i Østre Landsret, men blev i stedet justitsminister 8. juli*

*1940. Fra denne post tvang tyskerne ham væk i 1941, fordi han - som Tage Kaarsted har udtrykt det - "var kompromisløs, redelig og uden frygt". Fra ministeriet gik han til det lukrative embede som civildommer i Københavns amts nordre Birk.*



menfattes i, at politiet var effektivt i starten, men i besættelsens sidste del var det stik modsat.

Med mit arbejde har jeg udfyldt en af de lakuner, der er i den ellers velbeskrevne besættelseshistorie. En anden lakune er sabotørernes samlede historie. Vi har vidnesbyrd og erindringer, også videnskabelige fremstillinger af bl.a. Hæstrup, Kirchhoff og Trommer, men vi savner meget, at en yngre historiker ville bruge en årrække på at skrive en disputats om emnet som et modsvar til min disputats om politiet.

*Du er blevet stærkt kritiseret for kun at bruge 6 ud af 600 sider på politiets behandling af de danske kommunister?*

Ja, og jeg har svaret, at det ikke ligger inden for rammerne af min disputats at skrive fyldigere om dette specifikke forhold. Jeg har skrevet om politiets virksomhed i forhold til spionage, sabotører og nedbrydende virksomhed. Det har aldrig været min agt at fokusere specielt på kommunistisagerne.

Jeg har beskæftiget mig med mere overordnede strukturer i politiets bekæmpelse af sabotage m.m., og jeg har konkluderet, at der ikke var tale om en statisk situation. Den gik fra samarbejde over modarbejde til modstand. Man må ikke ignorere faserne i politiets adfærd. Og denne tese væltes ikke af enkelte undtagelser. Det er væsentlige vidnesbyrd, mine opponenter kommer med, men erindringer kan ikke stå alene som kildemateriale. Uanset at der er erindringerne er en ubestridelig kerne af sandhed, så er der også en række biomstændigheder, der er løse i fugerne.

På ét plan er erindringer altså pålidelige, fordi en situation har brændt sig fast. Men på et andet plan er de upålidelige, fordi de er isoleret fra mere dokumenterbare kilder. Ud fra dette bekymrer kritikken mig altså ikke, for jeg mener, at jeg har skrevet ud fra de mest pålidelige kilder, nemlig arkivalierne. Spørgsmålet er, om man kan skrive besættelseshistorie uden at prioritere kommunistinternerne højere.

Mine opponenter mener, at det er af altoverbyggende relevans, men jeg har kun de seks sider med, fordi de fører frem til en anden sag, som var relevant for min forskning.



*Kan man forske uafhængigt og frit, når man er bestilt til opgaven, sådan som du var af Politihistorisk Selskab?*

Det mener jeg, men ikke kritikerne. Ordet bestillingsarbejde har jo nogle overtoner i retning af, at man er købt og betalt. Men der er jo megen forskning, der rekvireres. Er forskning under socialforskningsinstituttet underlødigt, blot fordi den rekvireres? Desuden er jeg betalt af universitetet og fondslegater, som også har betalt disputatsens udgivelse.

Så når kritikken prøver at mistænkeliggøre mit arbejde ved at påstå, at jeg er købt og betalt, så er det altså ikke korrekt. For mig er det blot yderligere et bevis på, at aktørerne fra besættelsestiden tror, at de ved bedst.

Personerne fra dengang går stadig rundt iblandt os. Det kan give yngre forskere nogle problemer, for det er kun i visse sammenhænge, aktørerne fra dengang ved bedst. Kilder kan bruges som levn eller beretning, og jeg har



*Eigil Thune Jacobsen (1880-1949) var så farverig, så florumvunden og så excentrisk, at han ikke just lignede en politichef. Ikke des mindre var politi hans fag. Sine første egentlige politierfaringer gjorde Thune Jacobsen i Esbjerg, d.v.s i kommunalt regi. 1919 blev han inspektør i Statspolitiet, hvor han ledede politiskolen; 1923 blev han politimester i Randers, 1933 statspolitichef, og fra 1. april 1938 den første rigspolitichef, da politiet blev omdannet til et enhedspoliti.*

*Besættelsen bevirkede imidlertid, at denne nye organisation ikke fik chance for at udvikle sig som planlagt, og at Thune Jacobsen - med egne ord - kom på en uriaspost. Først som rigspolitichef med ansvaret for opretholdelsen af sikkerhed og orden i et besat land, men især som justitsminister fra 1941. I sin egenskab af minister paraferede Thune Jacobsen i august 1941 kommunistloven - for efter krigen at komme til at stå alene med det politiske ansvar for denne lov.*

*Ingen i befrielsesregeringen ønskede at tage et medansvar, men lod i stedet den tidligere kollega slide sig op ved evindelige høringer for Den parlamentariske Kommission. Før Kommissionen havde endt sit arbejde, var Thune Jacobsen død.*

prøvet at bruge dem som levn til at forstå politiets ageren. Når jeg i arkivalierne har forsket i en sagsbehandlers arbejde, er jeg bagefter begyndt at undersøge hans personlighed ved at tale med ham eller folk, der var ham nær. Så danner man sig et billede af personen, hans stil og evner, og derefter skal man måske revidere sin opfattelse af sagsbehandlingen.

Man får bekræftet eller afkræftet sine forestillinger, og sådan kombinerer man forskning i arkiver med levende kilder. Der gik fem år under besættelsen af Danmark, og der skete noget i de år, også med politiet. Jeg har set det som min opgave at skildre det hele, hverken sort eller hvidt, men gråt uden sympati og forudindtagethed. Derfor er politiet og politietatens udvikling blevet beskrevet som den er, og som den var.

Der skete et holdningsskift hos politiet under besættelsen, hvilket kan være svært at se for de personer, der selv har været involveret i en enkelt episode, der pegede i en anden retning end min disputats. Der kan ikke sættes nogen konkret dato på holdningsskiftet, men konklusionen er klar nok: politiets forhold til besættelsesmagten undergik en forvandling fra samarbejde over modarbejde til modstand.



Omslaget til Henrik Stevnsborgs disputats.



# Fortidens kvindearv

I Siden Saxo har vi ofte koncentreret os om enkelte personer og deres dramatiske skæbner. Dette kan komme til at overskygge det forhold, at der i historien virker en række grundlæggende faktorer, der kan være styrende for historiens gang. Dr.phil. Lotte Hedeager beskriver i sin artikel nogle af disse grundlæggende forhold i spillet om kvindens stilling i Europas tidlige historie.

*Lotte Hedeager*



“Hele verden sydede - og betalte for det”. Så enkelt kan kirkens og kristendommens etablering som suveræn magtfaktor i den europæiske middelalder kort beskrives.

Kirkens mål var magtpolitisk - dens middel den kristne morallære. På fundamentale punkter brød den med europæisk (og romersk) moralkodeks ved at forbyde, ikke blot hvad de traditionelle samfund tilskyndede til, men ligefrem forhold, som rent faktisk findes beskrevet i biblen.

## FAMILIERETTEN

Det var først og fremmest de grundlæggende træk ved familieretten, som kirken ønskede at ændre. På fundamentale punkter kom den gamle familieret i konflikt med kirkens interesser, især omkring ægteskab og arv, og spørgsmålet melder sig naturligt, hvorfor kirken så målrettet ville gennemtvinge netop disse konfliktskabende ændringer i de lande, hvis befolkninger skulle kristnes.

Det er især kilder fra det angelsaksiske England, der giver indblik i de forhold, som på den ene eller anden måde havde kirkens særlige bevågenhed. Mange af disse kilder er lovtækster; for de tidligste især koncentreret omkring forhold, hvor de traditionelle retsregler i 600-tallet kom til at stå i skærende kontrast til romerkirkens, og dette angik først og fremmest familieretten.

## SKILSMISSE

Kirken forbød skilsmisser, ægteskab inden for

slægtsgrupper og den indgroede praksis, der til-  
lod en mand at ægte sin stedmor, når denne var  
blevet enke. Formålet med de nære ægteskaber  
var naturligvis at bevare elitens slægtsjord - og  
dermed dens sociale status - intakt, hvad hver-  
ken kirken - eller kongen for den sags skyld -  
kunne være interesseret i.

De ældste lovtekster tyder på, at skilsmisser  
oprindelig har været lige så lette at opnå i det  
angelsaksiske England, som det var i det heden-  
ske Skandinavien. Der tilkom den kvinde, som  
ønskede at forlade hjemmet med sine børn,  
halvdelen af dette; skulle børnene blive hos  
manden, måtte kvinden have en halvdel, der  
svarede til hver af dem.

Den angelsaksiske kvinde kunne selv eje jord,  
disponere frit over den og forsvare sine rettig-  
heder for en domstol. Hun kunne være edsaf-  
lægger i retssager, give religiøse donationer og  
frigive trælle. Hendes frie stilling er i slående  
kontrast til forholdene i England efter norma-  
nernes erobring i slutningen af 1000-tallet.

### KVINDENS POSITION

Kirkens velsignelse var ikke en forudsætning for  
ægteskabets gyldighed, skønt kirken naturligvis  
kæmpede hårdt for, at det skulle blive tilfældet.  
Indgåelse af ægteskab bestod af to dele, "bryl-  
luppet" og "gaven". Brylluppet var det løfte, der  
blev aflagt, når brudeprisen blev betalt og vil-  
kårene for ægteskabet bestemt; gaven var festen  
og ceremonien forbundet med brudens overgi-  
velse til brudgommen.

Skønt ægteskabet involverede betaling for  
kvinden (brudepris), var den angelsaksiske  
kvindes position høj - allerede den romerske hi-  
storiker Tacitus var i slutningen af det første  
århundrede slået af de germanske kvinders ind-  
flydelsesrige position. Betaling af brudepris var  
netop ikke ensbetydende med køb, men en  
ydelse for bruden selv.

Det var da også hende selv, der disponerede  
over "morgengaven" i tilfælde af ægtemandens  
død, og døde hun barnløs, gik den tilbage til  
hendes egen slægt. Når der i loven står: No wo-  
man or maiden shall ever be forced to marry  
one whom she dislikes, nor be sold for money,  
kan man fristes til at tro, at dette ikke altid har  
været tilfældet; hensynet til slægten - og det vil  
her sige arven - har givet spillet en ganske af-  
gørende rolle, ligesom strategiske skilsmisser og



*Modsatte side: Syndefaldet.  
Den vingede slange har  
lagt sit hoved ved Evas  
skulder. Granitrelief,  
Ørstedes kirkes portal.  
Foto: Nationalmuseet*

*Herover: Herremanden og  
hans hustru var Ørstedes-  
kirkens stiftere og blev  
eviggjort i granitrelief  
umiddelbart under synde-  
faldet.  
Foto: Nationalmuseet*

nye ægteskaber var en ikke ukendt måde at nå større rigdom og bedre position.

Blandt overklassen drejede ægteskabskontrakter sig oftest om arvefølgen til jord og gods i tilfælde af begge ægtefællers død. Det var normalt, at sønnerne delte jorden imellem sig, og for døtre at arve, hvis der ikke var sønner i samme nære slægtskab.

## FRILLER

Det var ikke kvindernes arveret til jord og gods, som kirken anfægtede, snarere tværtimod. Det var derimod slægternes mulighed for at manøvrere strategisk med fædrearv og brudepris for at sikre pigernes arv inden for slægten, som den forsøgte at sætte en stopper for.

Kirkens modstand mod de nære - og strategiske - ægteskaber inden for slægtsgrupperne blev ledsaget af andre forbud, som havde til hensigt at begrænse arvingernes antal. I gennemsnit forblev en femtedel af alle ægteskaber barnløse, og en femtedel var uden mandlige arvinger. Adoption var, foruden polygami, skilsmisse og nyt ægteskab, en måde at omgå barnløsheden, som kirken forsøgte at standse.

Når ægteskabet var helligt og ukrænkeligt, indstiftet som det var af Gud, måtte kirken naturligvis vende sig skarpt mod tilstedeværelsen af konkubiner/friller som en legal institution parallelt med ægteskabet. I de hedenske samfund kunne friller indgå på lige fod med hustruen i mandens hushold, og hendes børn kunne arve, hvis han ønskede.

Forskellen mellem frillen og hustruen var først og fremmest, at den økonomiske transaktion, som var en del af ægtepagten, ikke fandtes. Kun skelnede man skarpt mellem børn af friller og hustruer på den ene side og på den anden side husherrrens eventuelle børn med trælkvinder/slavinder, fordi det eneste, som virkelig talte, var spørgsmålet om fri-båren versus træl-båren.

Kirken fjernede frillernes retsstilling, ikke deres eksistens (som kirkens mænd selv havde en vis interesse i), og skelnede nu i stedet mellem ægtefødte og uægte børn. Således opstod elskerinderne og deres arveløse bastardbørn, angiveligt ud fra en høj kirkelig moral, men i realiteten som et dække over kirkens forsøg på at begrænse arvemulighederne.

## STATSRELIGION

Kirkens norm og lære var snævert knyttet til dens økonomiske og politiske interesse - dvs. til etableringen af Guds rige på jorden. En af de mest afgørende forandringer i de europæiske samfund ved introduktionen af kristendommen var de enorme mængder af jordegods, som skiftede fra privat ejendom til at være kirkens besiddelse.

Da kristendommen under kejser Konstantin den Store i slutningen af 300-tallet blev gjort til romersk statsreligion, åbnedes mulighed for, at kirken erhvervede jord og dermed blev en reel magtfaktor i samfundet. Og det skete i et omfang, hvorved f.eks. den engelske kirke allerede forholdsvis kort efter missionens begyndelse i 600-tallet var landets største jordbesidder - en position, som den har bevaret helt frem til vore dage.

Konverteringen betød, at Hvide Krist i bogstaveligste forstand erobrede jorden ved hjælp af en række moralregler, som dybest set havde til hensigt at splitte de store jordejende slægter ved at stække deres mulighed for at udnytte ægteskaber i de arvemæssige strategier.

Kirken modtog gaver, den opsugede arv fra enker og de barnløse ægtepar, klostrene opsamlede de ugifte mænd og kvinder, med samt deres jordiske gods - alt sammen "for deres sjæls skyld". De understøttede kvindernes mulighed for at samle gods og rigdom, men lagde samtidig fundamentale restriktioner på deres mulighed for at disponere strategisk over det.

## KVINDERNES GAVMILDHED

De tidlige kirkesamfund overalt i Europa modtog betragtelige formuer, enten som gave eller arv, fra rige enker; de virkelig velhavende kvinders største (moralske) sikkerhed var at grundlægge et helligt hus, en kirke eller et nonnekloster.

Det er næppe for meget sagt, at kvinderne var kirkens bedste allierede, dem, der mere end nogen andre bidrog til dens opbygning, hvorimod mændene røvede de rige klostre og dermed - alt i alt - tog mere, end de gav. Den gavmildhed, som kvinderne i den tidlige middelalders feudale krigersamfund udviste over for kirken, står unægtelig i skærende kontrast til den behand-

*Helgeninden Katharina af Alexandria afbildet i Skt. Bents kirke i Ringsted ca. 1290. Hun bærer sejrens palme og biblen og træder på hedningen (en mand).  
Foto: Nationalmuseet*



ling, som kirken sidenhen gav kvinderne.

## FRI-LAND

Men modstanden mod kirkens indflydelse på familie og ægteskab var udtalt, fordi den tjente som rambuk i kirkens forsøg på at adskille, hvad der aldrig tidligere havde været delt, nemlig jorden og slægten. Og kun ved at fjerne de uløselige bånd mellem slægt og jord kunne kirken etablere sig som jordejer og dermed som en magtfaktor i datidens samfund.

Efter kristendommens antagelse i de ikke-romerske, nordvesteuropæiske samfund, blev det derfor nødvendigt at finde en måde, hvorved kirken kunne få permanente jordbesiddelser, og der udvikledes et system, som gjorde det muligt at frigøre jorden fra slægtens krav og fra betaling af kongelige afgifter, mod dens overdragelse til kirken.

De angelsaksiske konger og deres råd støttede skabelsen af denne institution, book-land (fri-land), og der er næppe tvivl om, at kongens rettigheder ofte blev købt ud. Slægtens samtykke var derimod ikke nødvendig, og der findes da også en lang række eksempler på, at kirken senere har haft besvær med de efterladte. Men slægterne selv kunne også udnytte skabelsen af dette fri-land til at omgå kirkens strenge arve-regler, bl.a. ved en omfattende praksis med køb og salg af jord til medlemmer af egen slægt.

## HÅND I HÅND

Kirke og konge gik hånd i hånd overalt, hvor kristendommen blev antaget som statsreligion, men Kristus havde næppe sejret så overbevisende og så hurtigt, hvis ikke de kirkelige samfund havde haft så godt fat i kvinderne og kæret sig så meget om deres sjæls frelse. Kirken fremstod som en åndelig familie - med pater, brødre og søstre som erstatning for et biologisk slægteskab.

De kirkelige love, som fra midten af det første årtusind fremtvang grundlæggende ændringer i de europæiske slægteskabssystemer, udnyttede frem for alt kvindernes arvemæssige rettigheder i de traditionelle samfund. Så grundlæggende var kvindernes arveret åbenbart, at ingen tilsyneladende fandt på at anfægte den. Før kristendommens indførelse gik alle arvemæssige og ægteskabelige strategier ud på at holde jorden samlet inden for slægterne, efter dens indførelse

på at afbøde kirkens strenge regler, eventuelt ved ligefrem at finde veje at omgå dem.

### DØTRE OG SØNNER, ARV OG STATUS

Det kan forekomme ulogisk at udstyre døtre med store værdier og lade dem få del i fædre-arven alene for at se disse værdier forsvinde til andre slægter. I det store og hele var kvinder altid økonomisk og socialt afhængige af mænd, og der var derfor ikke nogen indlysende grund til at forsyne dem med egne værdier - slet ikke jord, men ikke engang smykker og andre værdigenstande.

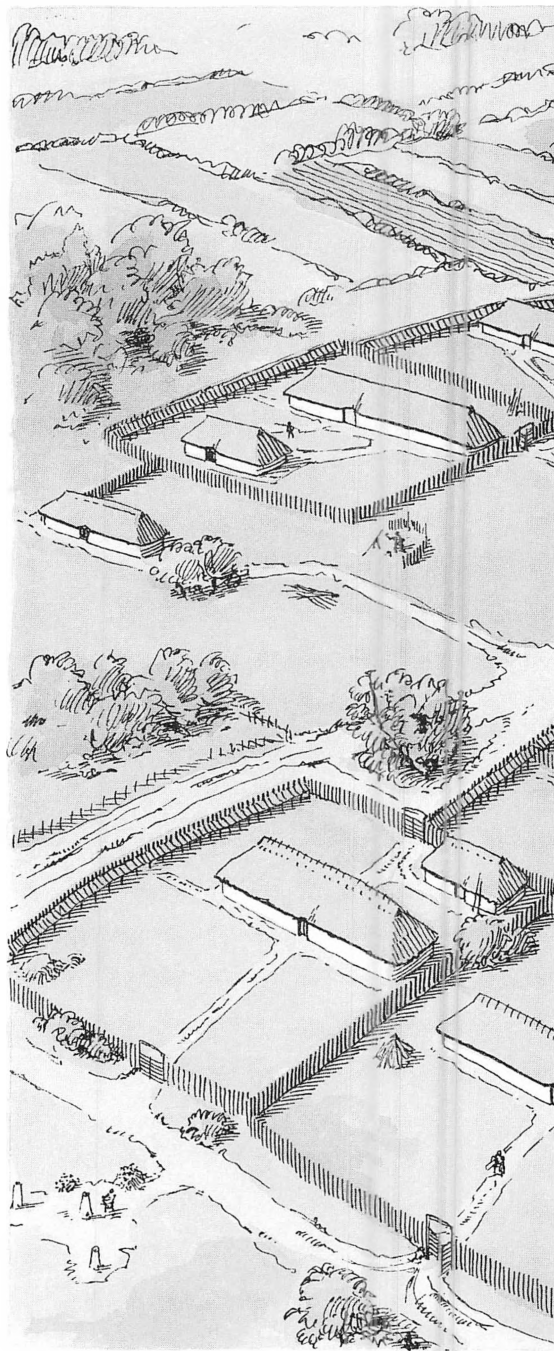
Almindelig planøkonomisk argumentation rækker dog ikke vidt i forbindelse med noget så komplekst og grundlæggende som arveregler og ægteskaber. Det faktum, at kvinder fra traditionelle hierarkiske samfund overalt i verden systematisk har fået store værdier med sig fra deres egen familie, må trods alt betyde, at nogle grundlæggende faktorer er i spil.

### GRUNDLÆGGENDE FAKTORER

Til alle tider har samfund organiseret og klassificeret sine medlemmer på en lang række forskellige måder, ud fra køn, alder, personlige talenter, funktionsbestemte roller osv., som grundlag for konstruktionen af sociale grupper. Men i det hierarkiske system samles mænd og kvinder i sociale kategorier eller enheder, hvorfra de får deres primære status - og hvor de har fælles interesser.

På det enkelte niveau i dette system har mænd og kvinder mere til fælles, end de har med en hvilken som helst person, uanset køn, på et andet niveau i samfundet. I vekslende omfang i forskellige hierarkiske samfund er kvinderne fuldgældige medlemmer af deres "klasse", og deres ret til at få del i familieformuen er derfor lige så naturlig og indiskutabel, som den er for de mandlige medlemmer. Men hermed hører ligheden også op, for adgangen til positioner i det sociale liv var i alle væsentlige forhold forbeholdt mænd.

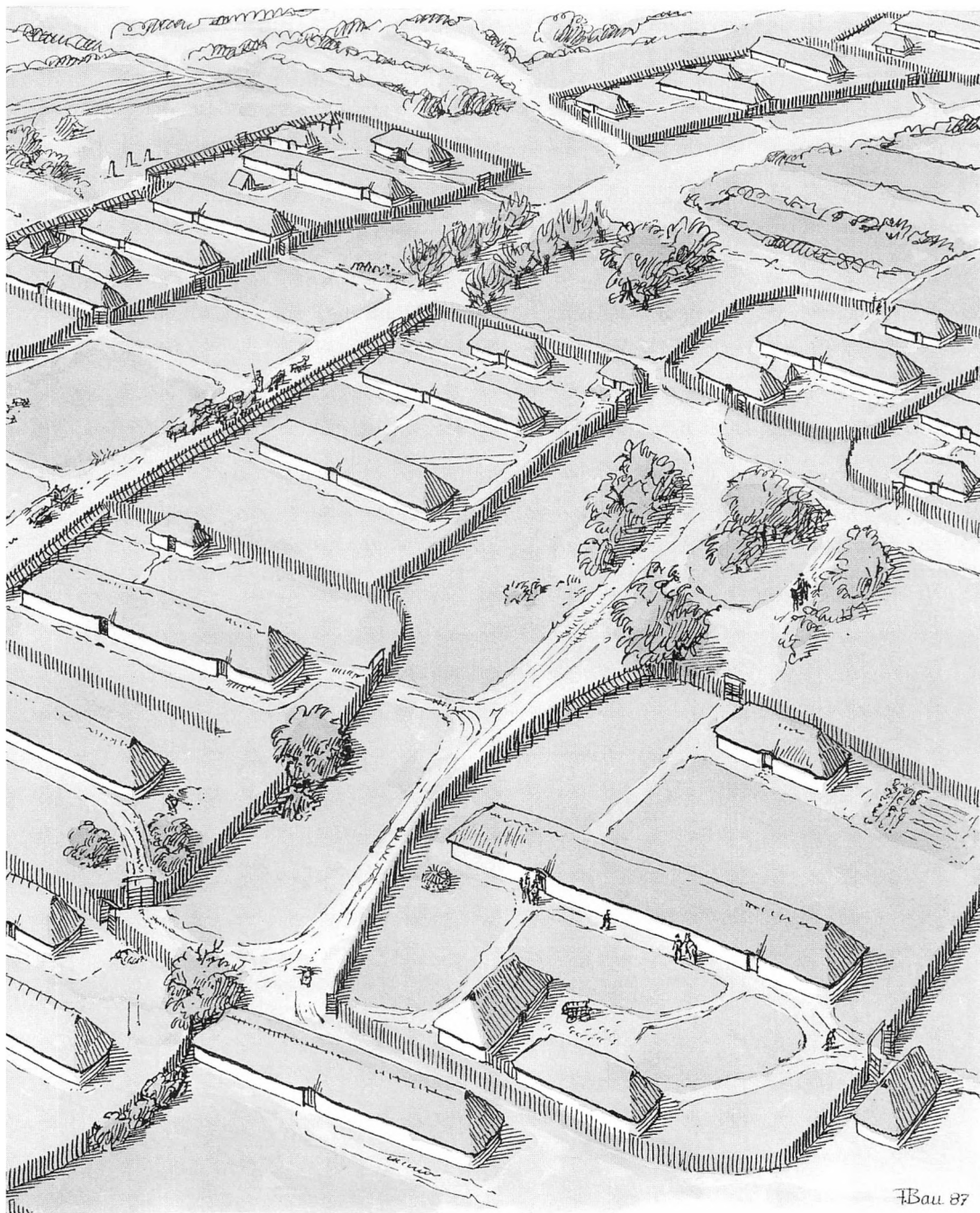
Det var også dem, der styrede systemets reproduktion som et hele og sikrede den mandlige dominans, og de gjorde det ved hjælp af kvinder. Dybest set var det spørgsmålet omkring kvindernes arvemæssige status, der var helt afgørende for den måde, de blev behandlet



på - før, under og efter ægteskab, og for den måde, selve ægteskabet blev organiseret i forskellige samfund.

### ULIGE OG LIGEVÆRDIG

Der findes - groft sagt - to fundamentalt forskellige måder at organisere slægtskabs- og ægteskabssystemerne på i disse hierarkiske sam-



Rekonstruktion af en landsby fra omkring 400 e.Kr. - i dette tilfælde fra Vorbasse i Midtjylland. Landsbyen, der består af 20 gårde virker planlagt og velordnet. Gårdene ligger hegn ved hegn i to nord-sydgående rækker, mens den største gård er anlagt lidt længere mod øst.

Tegning: Flemming Bau. Fra Gyldendal og Politikens Danmarks historie bd. 2 1988.

fund, og dermed to forskellige former for kvindelig status.

I det ene system giftes døtrene ind i andre grupper, hvor deres børn tilhører mandens slægt. Ægteskabet bærer her en enorm byrde i reproduktionen af status - jo "bedre" døtrene gifter sig, des større status får hendes egen slægt - og des større status har de piger, der vil blive gift ind i den. Medgiften involverer aldrig land,

da børnenes arveret automatisk vil medføre, at jorden for altid går tabt for hendes slægt.

Skilsmisse er socialt uacceptabel, da børnene tilhører mandens slægt, og bringer hun dem alligevel tilbage til sin egen familie, vil de være uden slægt. I dette system er kvindens sociale status lav, og ideologisk fremstilles hun køns-specifikt som inaktiv, svag, afhængig og med livslangt behov for beskyttelse fra manden - far,

ægtemand og sønner (jf. f.eks. Indien).

I det andet system er kvinder arveberettiget også til jord (omend ikke på lige fod med mænd), fordi ægteskabet holdes inden for slægtsgruppen. Hendes børn tilhører hende og er del af hendes slægt lige så meget, som de tilhører manden, og ved skilsmisse kan hun tage dem med sig. Konflikt om børnene er således ikke et strukturelt samfundsmæssigt problem. Kvindens arv af land og overførelsen af den til hendes børn skiller heller ikke nødvendigvis fra hendes egen slægt, og ved skilsmisse er hun i princippet selvforsørgende.

Slægtskabet spiller den afgørende rolle i samfundshierarkiet, og ægteskabet har derfor ikke samme sociale betydning. Ideologisk er hun et "ligeværdigt" medlem af sin slægt. Hun vil derfor være omgivet med mere social respekt og besidde højere samfundsmæssig status end kvinderne i det førnævnte system.

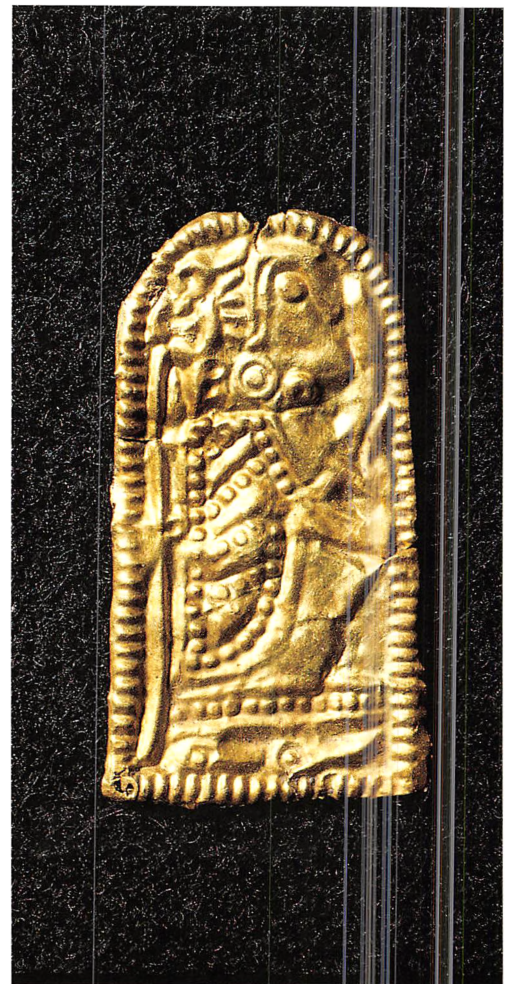
## GEOGRAFISK BETINGET

Eksistensen af disse to samfundsmæssige prototyper er - og har været - geografisk betinget. Da den kristne kirke fra midten af det første årtusind begyndte sin missionsvirksomhed blandt nordvesteuropas hedenske, germanske folk, hvad enten det var i England, i Irland eller på kontinentet, stod de over for fasttømrede slægtssamfund med et jordejende krigeraristokrati og kvinder, hvis samfundsmæssige position var høj.

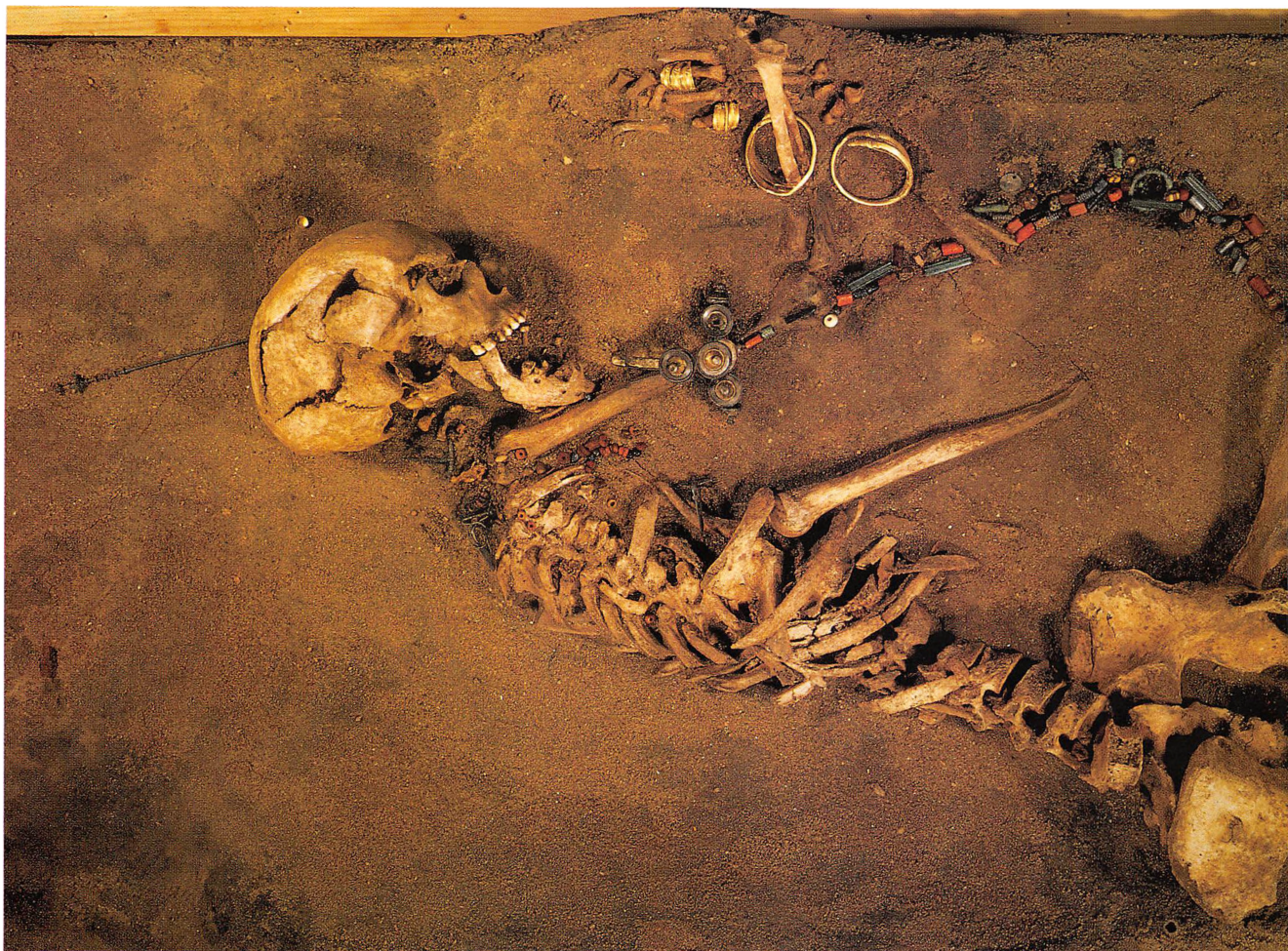
Skulle kristendommen sejre og kirken etablere sig som en magtfaktor af dimensioner, måtte slægtssamfundets indbyrdes netværk af bånd og bindinger begrænses, og elitens mulighed for akkumulering af jord måtte stækkes. Og da jord ikke kunne handles, men kun kunne om sættes via sociale transaktioner som arv og æg-

*"Guldgubber" fra Sorte Muld på Bornholm fra den sene jernalder/ tidlige vikingetid. På disse centimeterhøje og milimeter-tynde guldplader er præget billeder af to figurer, den ene er en kvinde, der bærer et drikkehorn frem - dvs hun byder sine gæster at drikke.*

*Publiceret i Margrethe Watt: Sorte Muld. Hovdingesæde og kultcentrum fra Bornholms yngre jernalder. I: Hovdingesamfund og Kongemagt. Fra Stamme til Stat i Danmark. bd. 2 Århus 1991.*







teskab, blev kontrol med familierettens praksis og sædvane af indlysende grunde et kardinalpunkt for romerkirken.

### SKJOLDMØRNERNES FORMØDRE

De nordiske kvinder, som vi møder dem gennem sagn- og sagalitteraturen med rødder tilbage til folkevandringstiden i 400- og 500-tallet, og som vi ser dem gennem vikingetidens runesten, træder os overbevisende i møde som stærke og handlekraftige medlemmer af de jordejende slægter.

Den kvinde, som omkring 200 e.Kr. blev gravlagt ved Himlingøje på Stevns, meddeler sig kun til eftertiden gennem et fornemt gravudstyr med guldringe og smykker, med drikkekar af romersk oprindelse, måske med en træl begravet ved sin side. Vi kender ikke hendes navn eller slægt, og alligevel tør vi formode, at

hun er en af denne jordejende elites første kvindelige repræsentanter i Norden.

I Østdanmark blev mænd og kvinder af fornem byrd gennem flere generationer begravet med et udstyr, som ikke blot var overdådigt rigt og prangende, men frem for alt - for første gang i oldtiden - var næsten identisk de to køn imellem. Symboltunge guldringe med stiliserede slangehoveder sad om fingre og håndled på denne nye overklassens medlemmer, rituelle drikke blev båret frem i romerske vinkar og budt af de fineste og tyndeste glas, bemalet med motiver fra romernes folkekære cirkuslege.

Det var ting, der var så helt personlige, at de var uadskillelige fra deres ejer - mand som kvinde, i livet som i døden.

*Udsnit af kvindegraven fra Himlingøje på Østsjælland fra omkring 300 e.Kr. På billedet ses bl.a. to guldarmer og to guldfingerringe. Ud over smykkerne havde hun også et rigt udvalg af romersk drikkeservice, dvs. bronze-pande, kar, vinose og si, galsbøger mm., akkurat som de mandlige medlemmer af hendes slægt.*  
Foto: Lennart Larsen, Nationalmuseet.

## HVEM GAV TINGLEV NAVN

Var det medlemmer af disse slægter, som i de efterfølgende århundrede tog land i besiddelse over hele Østdanmark og Sydsverige, og som ovenikøbet mente sig i deres gode ret til at opkalde den jord, de levede på, efter sig selv, på samme måde som romerske godsejere i Italien og germanske kolonister i Gallien?

Ikke blot navngav de den efter sig selv, men ved tilføjelsen -lev (=arv) gjorde de tydeligt opmærksomme på, at deres efterkommere skulle overtage jorden efter dem selv. Hvem tænker i dag på den Thingi, som gav navn til Tinglev, Wighmar fra Vemmelev eller Brandi fra Brandelev?

Alligevel har de steder, som de tog i besiddelse for snart to tusinde år siden, og som de gav i arv til deres sønner (og døtre) som igen gav det videre til deres efterkommere, bevaret disse navne for en eftertid så ufattelig fjern. Og der var unægtelig sket et og andet, når store dele af Danmark og Sydsverige blev oversvømmet af folk, der overtog jord som deres private ejendom.

Vi kan se, at de store forandringer gik hånd i hånd med grundlæggende ændringer i bebyggelsen, landbruget og gårdene. Landsbyer nedlægges, andre udvides og nye bygges, gårdene bliver større og fremtræder som selvstændige produktionsenheder, jorden omfordeles, landbruget omlægges og intensiveres, produktionen øges og husholdene bliver større - forandringer, som alt i alt er så gennemgribende og dybtgående, at det kun kan tænkes gennemført af en stærk centralmagt, som var i stand til at sætte sig politisk og administrativt igennem.

I denne proces, hvor de store individuelle driftsenheder afløser de mindre gårdes blanding af kollektiv og individuel driftsform, styret af landsbyfællesskabets traditioner og sædvaner, havde stormænd og konger en fælles interesse. De nye større gårde må have opsøgt småbønderne og de jordløse - i hvert fald forsvinder deres huse og gårde. En jordejende - eller kontrollerende klasse blev hermed en realitet.

## SKAT

Selv om vi ikke skal forestille os eksistensen af et udviklet beskatningssystem som i middelalderen, må det have eksisteret i enkel og primitiv

form allerede på dette tidspunkt. Kontrol med jorden (og dens mennesker) må have været den nye kilde til rigdom. Gennem erobring kunne en fremmed befolkning underkastes beskatning, men også lokalt gav det overklassen mulighed for at afkræve tribut eller afgifter af jorden.

Som grundlag for beskatning måtte ejendomsretten imidlertid være veldefineret. Og hermed står vi måske med nøglen til at forstå de store omlægnings til individuelle driftsenheder, som fandt sted i det tredje århundrede, og den pludselige spredning af centralsteder, hvis navne så klart indikerer en sammenhæng mellem jord og slægt.

## KVINDEN FRA HIMLINGØJE

Var de nyanlagte stormandssteder, Tinglev, Vemmelev, Brandelev og alle de andre, som ved middelalderens begyndelse i særlig grad bliver udvalgt som kirkebyer og dermed som de administrative centre for sognene, allerede fra begyndelsen denne nye overklassens magtbaser?

Var det herfra, et bestemt antal landsbyer - en bygd måske - kunne kontrolleres og skatter opkræves, og hvortil hirden var knyttet? Er deres geografiske placering måske udtryk for det administrative system, som var disse folks magtbase efter underlæggelsen af det østlige Danmark?

Vi ved det ikke, får det heller aldrig at vide. Men fører vi tanken til ende, er kvinden fra Himlingøje sammen med de mange andre rige mænd og kvinder, som blev gravlagt i løbet af disse generationer, repræsentanter for landets første jordejende slægter. Deres navn var danerne, deres tro var hedensk; først 800 år senere var det dem, der - efter påbud fra kong Harald - omsider skulle kristnes og deres sjæle frelses.

## BAGGRUNDSLITTERATUR:

Hedeager, L. (1988): Danernes Land. Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie Bd. 2. O. Olsen red. København.

*Bagsiden:*

*Landkadetten Friederich Christian von Lövenstern har i 1751 indlagt en aftegning af forsiden til Hof- og Statskalenderen på sin kopi af folkelivsmalet. Hof- og Statskalenderen med dens oversigt over ansatte i "staten" har naturligt befundet sig i Landkadetakademiets bibliotek. Se artiklerne om kadet- og elevtegninger inde i magasinet.  
Foto: Rigsarkivet.*



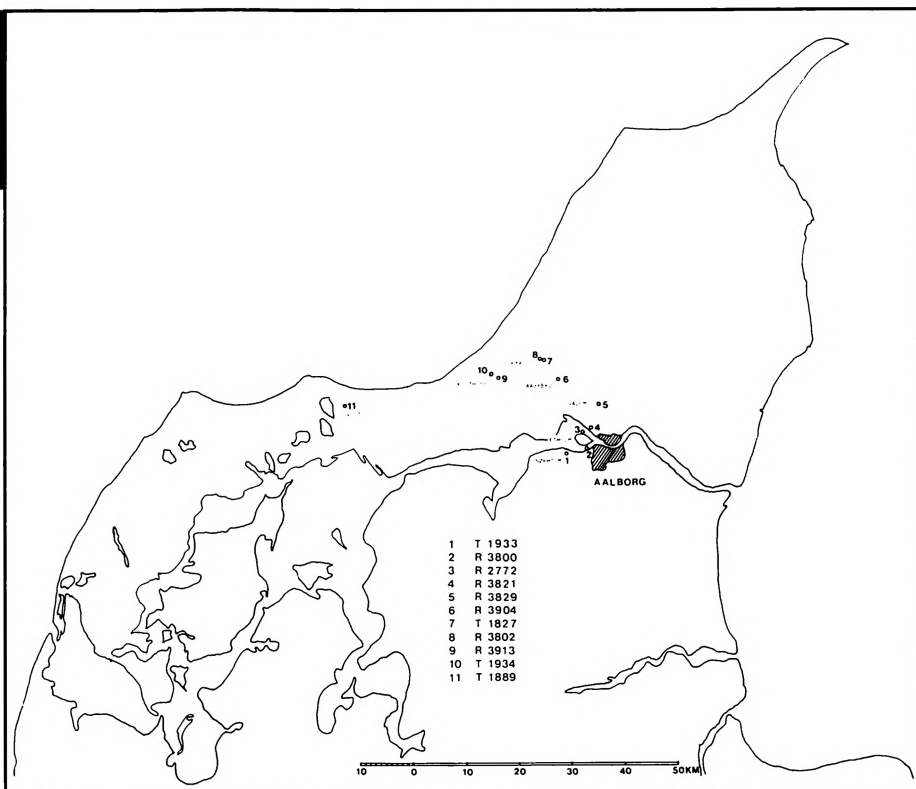
*Positionerne hvor de 11 Blenheim-fly styrtede ned den 13. august. Blenheim R 3821 styrtede ned på selve Aalborg Vest flyveplads. Tegningen er udført af Ole Rønne*

de fulgt luftslaget, se de tre besætningsmedlemmer delvist fastklemt i vraket. Folkene fra øen, der midt under høstarbejdet havde fulgt det uhyggelige skuespil, vadede ud til vraket og fik de tre i land.

Det næste fly faldt ned over selve Aalborg West flyveplads. Det var Blenheim R3821, som kl. 12.24 eksploderede mod jorden. Alle tre blev dræbt.

Blenheim R3829, som styrtede ned øst for Vadum, blev det sidste direkte offer for de tyske kanoner. Et dansk øjenvidne så den britiske maskine blive ramt. Den knækkede sammen, og samtidig slog røg og flammer ud fra den. Den styrtede herefter ned i rasende fart. To af besætningsmedlemmerne kæmpede desperat for at komme ud. Det lykkedes for det ene, som forbrændt landede i faldskærm og blev taget til fange af en tysk patrulje fra antiluftskyttsbatteriet øst for Vadum.

Dette batteri har efter al sandsynlighed været flyets banemand. Det andet besætningsmedlem kom ikke fri af flyet, linerne fra hans faldskærm filtrerede sig ind i det styrtende fly, og han blev trukket i



*Blenheim R2772 styrtede ned 50 til 100 m fra land ved øen Egholm. At domme ud fra billedet er det lidt af et mirakel, at alle tre besætningsmedlemmer overlevede. På billedet ses danskere i gang med en yndlingsbeskæftigelse under besættelsen: at skaffe sig souvenirs.*  
Ole Rønne



*Det endnu rygende vrug af Blenheim T1933 på Restrup Enge syd for Aalborg.  
Ole Rønne*

døden sammen med det tredje besætningsmedlem.

Nu var hele eskadrillens »B flight« udslettet. Mønstreret har været, at »A flighten«, som lå noget foran »B flighten«, slap gennem spærreiden ind over flyvepladsen. En nærliggende grund må være, at de tyske kanoner først var skudt ordentlig ind, da »B flighten« kom inden for skudvidde.

### »Hundeslagsmål«

»A flighten« tog de tyske jager sig så til gengæld af i en håbløs ulige kamp, efter den havde passeret spærreiden og målet. Blenheim R3904 blev ramt og styrtede ned ved Åbybro. Piloten reddede sig ud i faldskærm og landede 100 m vest for flyets nedstyrtningssted. Han havde mistet sine støvler, da han sprang ud, og i strømpesokker blev han taget til fange af en tysk motorcykelpatrolje. De to øvrige besætningsmedlemmer blev dræbt.

De næste to maskiner, som blev skudt ned, var Blenheim R3802 og T1827.

Begge styrtede ned mellem Kaas og Pandrup efter at have været involveret i regulære »hundeslagsmål«. Et øjenvidne på jorden så de to flys døds kamp og bemærkede sig de tyske jagers totale overlegenhed. Jagerne søgte ustandseligt at bringe sig i fordelagtige positioner over for de to Blenheim-fly, i en opvisning øjenvidnet karakteriserer som luftakrobatik.

Jagerne lå snart under, snart over bombeflyene - undertiden både over og under. De kom farende bagfra og fyrede uafsladeligt med deres kanoner. De britiske fly forsvarede sig med maskingevæ-

rerne, dog uden den store virkning. De næste to maskiner, som blev skudt ned, var Blenheim R3913 og lederflyet T1934. Begge maskiner nåede til Klithuse, hvor de blev skudt ned med ca. 1700 meters afstand. Begge fly udbrændte totalt og alle ombordværende blev dræbt.

### Sidste fly nedkæmpet

Det sidste Blenheim-fly, T1889, var det fly, som nåede længst vestpå. Piloten, Sergeant Oates, havde også fået kastet sine bomber over flyvepladsen, men flyet var blevet stærkt beskadiget af den tyske kanonild over selve målet. Maskinen havde vendt bunden i vejret, og navigatøren gjorde klar til at springe ud. Oates havde dog formået at få kontrol over maskinen, og han gjorde tegn til at de fortsatte.

Oates fulgte vejene vestpå i trætophøjde og slap ud af det tyske jerngreb. Han kom endog et stykke ud over havet, men øjenvidner kunne iagttage, at maskinen pludselig vendte om og fløj direkte ind over land igen i meget lav højde. Oates havde indset, at han aldrig ville kunne få det stærkt beskadigede fly tilbage til England. Derfor valgte han at forsøge en nødlanding på fastlandet.

To tyske jagermaskiner, som havde fulgt Sergeant Oates til dørs, kastede sig nu over T1889, der blev kraftigt beskudt helt nede mellem tagene og skorstenene i den lille by Fjerritslev.

Byen drøned og rystede under luftkampen, og granater og projektiler hvislede mellem husene. Mange fandt det sikrest at gå i kældrene.

Klokken ca. 12.30 blev der sat punktum for luftslaget ved at T1889 mavelandede på en mark øst for Vust. Ved mavelandingen brækkede Oates ryggen, og Pilot Officer Biden blev lettere kvæstet.

De blev begge kørt til Fjerritslev Sygehus af en dansk ambulance, medens skytten, Sergeant Graham, benyttede sig af tiden indtil tyskerne ankom, til at brænde flyets papirer.

### Bauleiterens dagbog

Til en beskrivelse af virkningen af det britiske luftangreb og tyskernes reaktion på det, findes en fortrinlig kilde. Angrebet gjorde så stort et indtryk på den tyske Bauleiter for byggeriet på Aalborg West flyveplads, at han nedfældede ikke mindre end 6 maskinskrevne sider om det i sin dagbog.

Bauleiter Karl Bruns opholdt sig hos »Kommandanten des Flughafensbereichs«, da sirenerne i Aalborg tilkendegav de britiske flys ankomst. Bruns tog

straks til sit kontor for at være på stedet, hvis noget skulle ske. Turen gennem Aalborg gik stærkt. Al trafik var ophørt som følge af luftalarmen, og danskerne sprintede i kældrene.

Kort før Limfjordsbroen over til Nørresundby, så Bruns de karakteristiske eksplosioner af tyske luftværnsgranater på himlen; og over det sydlige Aalborg kunne han se en flyformation nærme sig i ca. 2500 meters højde. Bag formationen, der var under intens kanonild, så han nogle små prikker, som hurtigt blev større. Det var Me 109 jagerne. Bruns kunne iagttage en britisk maskine bryde i brand og styrte ned. To faldskærme pendulerede ned mod Limfjorden. Som arrige hvepse fløj jagerne rundt om de britiske maskiner, som fortsatte mod flyvepladsen.

*Sergeant Wright er kommet i land og er taget i forvaring af Luftwaffe personel. Ole Rønne*





*Vraget af T1889 ved Vust. Dette billede er ret kendt, uden dog at flyet eller begivenheden er blevet identificeret. Billedteksten har som regel fortalt, at der foran flyet ligger en død britisk flyver. Personen er flyets pilot, Sergeant Oates, som hårdt kvæstet ligger og venter på lægehjælp.*

*Ole Rønne*



*Blenheim T1889, som nødlandede ved Vust. Det tog nogen tid før tyskerne nåede frem til nedstyrtningsstedet. Her er man nået frem og inspicerer vraget.*

*Ole Rønne*

Da Bruns nåede sit kontor, så han, at den første formation efterfulgtes af en anden, som også blev omsværmet af jagere. De følgende få minutter gjorde et stort indtryk på Karl Bruns. Han så på kort tid 4 maskiner blive skudt ned og faldskærme folde sig ud. For at få et bedre udsyn styrtede Bruns op på taget af »Bauleiterbygningen«. Herfra så han, at der stadig var enkelte maskiner i formation, men han skønnede, at de på dette tidspunkt havde passeret flyvepladsen. Fra taget så Bauleiteren yderligere nogle »Tommies« blive ramt. Da han havde tabt det sidste fly af syne, løb han ned til sin bil for at køre ud til flyvepladsen.

Der var igen kommet liv i gaderne. Tyskerne jublede, og »danskerne var lamslåede«. På vejen så Bruns stadigvæk faldskærme i luften, og mellem disse, sejrige tyske jagere, der opførte sig som kåde kid. De fløj med vippende vinger helt ned til 10 meters højde i en sand sejrusrus.

Da Bruns nærmede sig flyvepladsen, så han allerede på afstand halen af en britisk maskine pegende lige i vejret. Det var R3821, som var styrtet ned med en del af bombelasten, der eksploderede, da flyet tog jorden ca. 100 meter fra flyvelederbygningen. Spredt over et større område lå der flydele og makabre reminiscenser. Enkelte ruder i kommandaturen var sprængt, og bombesplinter var gået gennem væggene, uden at nogen dog var kommet til skade.



## Bomber

Bruns erfarede, at »det var lykkedes Tommierne at kaste nogle bomber på startbanen«, hvorved nogle af de mange danske arbejdere var blevet dræbt og såret. Han begav sig hen for at tale med »de tusinder af danske arbejdere«, som var stærkt ophidsede og ville nedlægge arbejdet på grund af manglende sikkerhedsforanstaltninger.

Tre arbejdere var blevet meget hårdt kvæstet og otte lettere kvæstet. Af Aalborg Stiftstidende fremgår det, at to af disse døde som følge af deres sår på, som det hed, i overensstemmelse med censorernes påbud, »en arbejdsplads i Nørresundby«.

Bruns konstaterede, at skaderne på startbanerne var ganske ubetydelige. Bomberne havde ikke engang slået hul i cementen, og Bruns beskriver skaderne som »når en høne skraber i jorden«. Et sted var nogle drænrør blevet gennemhullet, og andre bomber var landet mellem de tre startbaner uden at anrette skade.

Men hvor mange bomber ramte egentlig flyvepladsen? Bruns specificerede ikke tallet nærmere.

## Hvilke bomber?

Ud fra dels det fly, som styrtede ned på Restrup Enge, dels ud fra flyet ved søflyvepladsen, kan det fastslås, at flyene hver medbragte 13-14 bomber. Da Blenheim-maskinens maksimale last var 1000 pund, har det ikke været standardlasten på 4x250 pounds bomber, som maskinerne medbragte. Foreholdt dette, erindrer to af de engelske flyvere at de enkelte gange fløj med en last bestående af 2x250 pounds sprængbomber og 12x40 pounds fragmentationsbomber. Den sidste type har

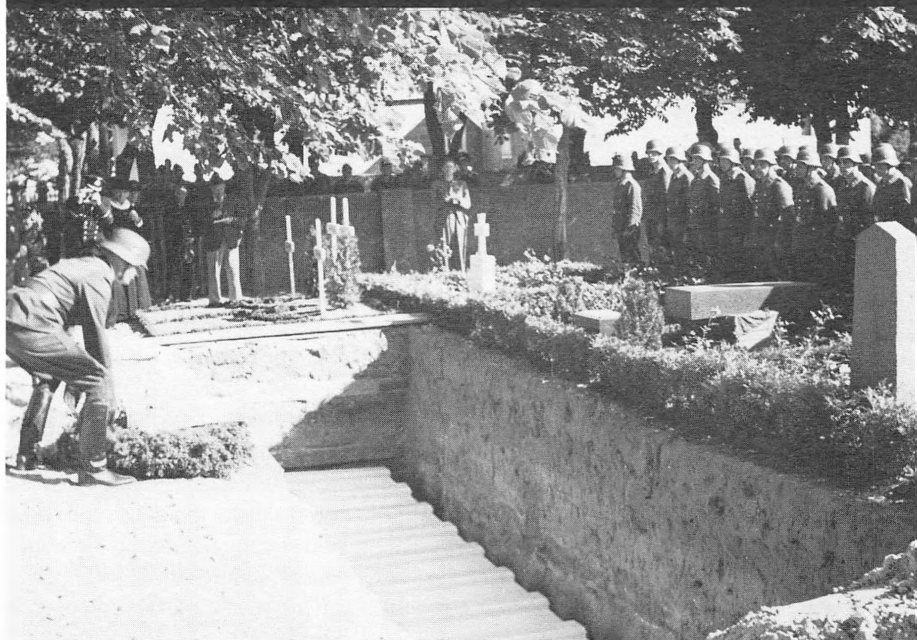
ingen stor eksplosions/trykkraft, men spreder i hundredvis af stålfragmenter, som er effektive over for flyvemaskiner, og mennesker for den sags skyld. På grundlag af tilgængelige fotos af bombekraterne på Restrup Enge og på grundlag af Bruns' beskrivelser af »skaderne« på flyvepladsen, må dette have været lasten den 13. august.

Alt tyder på, at de maskiner, som nåede flyvepladsen, fik kastet bomberne på enten flyvepladsen eller på det område rundt om pladsen, der var militært område. For dette taler flere faktorer. For det første var bomberne på Restrup Enge de eneste, som detonerede på civilt område. Dette kan konstateres bl.a. på baggrund af politirapporter.

For det andet må det anses for udelukket, at maskinerne, som *havde* passeret målet, stadig havde bomber ombord. I så tilfælde ville de givetvis have læsset bomberne af under de tyske jagers heftige angreb for at lette sig (ligesom flyet på Restrup Enge), og dette skete ikke. En del bomber må altså være faldet, hvor end ikke politiet havde adgang til at optage rapport.

Efter at Bauleiter Bruns havde talt med de ophidsede arbejdere og besigtiget skaderne, begav han sig tilbage til flyvelejerbygningen. Her var i mellemtiden flere af de briter, som havde reddet sig ud i faldskærm, blevet anbragt. Bruns bemærkede, at de fleste så uskadede ud. Kun én så »ganske løjerlig ud«, idet han var

*Den 16. august 1940 blev de 20 dræbte britiske flyvere begravet på Vadum kirkegård under fuld militær bonnør. På dette tidlige tidspunkt af krigen gik det stadig ordentligt for sig. På billedet ses også den danske præst, som forrettede jordpåkastelsen. Ole Rønne*



viklet ind i forbindinger, så det eneste synlige var hans øjne.

## Whisky og kaffe

Briterne blev trakteret med whisky og kaffe, og Bruns konverserede dem »på sit bedste skoleengelsk«. De forbløffede ham ved at være aldeles kæphøje: På et spørgsmål om han var gift, replicerede den adspurgte brite, at det skulle han have været den følgende dag, men nu måtte han nok udsætte det et par uger, til de havde vundet krigen. En anden brite blev spurgt, hvor han havde gjort af sin jakke. Svaret var, at den havde han sendt til rensning, fordi han skulle til bal samme aften.

Andre af de nedskudte flyvere fra 82. eskadrille stod udenfor og røg cigaretter og talte med de tyske jagerpiloter, som kort forinden havde skudt dem ned. De betragtede fagligt interesserede de jagermaskiner, som fremdeles demonstrativt susede i meget lav højde hen over flyvepladsen. Bruns karakteriserer stemningen de tyske og britiske flyvere imellem som kammeratlig og sportslig.

Her spiller det sikkert en stor rolle, at krigen endnu førtes på et »ridderligt« plan. Den tyske »Blitz« mod engelske byer, og de store allierede bombardementer af tyske byer lå endnu ude i fremtiden. Tyskerne havde vel også på det tidspunkt, hvor alt tegnede til en hurtig tysk sejr, overskud til at være generøse.

De 20 dræbte briter blev begravet på Vadum kirkegård den 16. august under fuld tysk militær honnør.

Senere i krigen, da bombardementerne af de tyske byer for alvor satte ind, blev formerne, hvorunder allierede flyvere blev begravet, ændret drastisk, også i Danmark.

## Jernkors uddeles

For tyskerne havde den 13. august været en stor triumf. På et tidspunkt af krigen, hvor konfrontationerne med Storbritannien i en rum tid havde indskrænket sig til sporadiske luftkampe, blev en sådan begivenhed trukket frem i den tyske propaganda, ikke bare i Danmark, men også i Das Reich.

Brun, og de øvrige tyskere i Aalborg, følte sig i begivenhedernes centrum, og han nævner med stolthed i sin dagbog, at deres store resultater blev nævnt 14. august i værnemagtens dagsbefaling: Sejren i Aalborg var »et enestående eksempel på fremragende samarbejde mellem krigsmarinens og flyvevåbnets luftmeldetjenester, luftværnsartilleri og jagerforsvar«.

Dette kom da også til udtryk ved tildelingen af udmærkelser, idet »Wachführeren« og de enkelte poster under Flugwache for deres »afgørende årvågenhed« fik tildelt jernkorset af 2. grad. Den samme ære overgik flyvevåbnets luftmeldetjeneste, Fluko.

## Den danske reaktion

Der blev dog til Bruns' store indignation dryppet malurt i triumfens bæger. Det fremgår af dagbogen, at angrebet den 13. august optog sindene ikke bare i Aalborg, men også i resten af Danmark. Det sårede Bruns meget, at der blev udbredt rygter om, at der overhovedet ikke var blevet skudt britiske maskiner ned, men at det derimod drejede sig om *tyske* fly.

For at skjule nederlaget - ville rygterne vide - havde tyskerne malet britiske koder på deres egne nedskudte fly. Måser af danske arbejdere skulle være blevet dræbt, og hangarerne på flyvepladsen totalt smadrede.

Brun placerer indigneret ansvaret for disse rygter på »engelske agents virksomhed«. Det undgår fuldstændig Bruns' opmærksomhed, at den danske presse, som Bruns karakteriserer som »saglig«, var underkastet censur, hvilket enhver dansker vidste. Følgelig fæstede man ikke lid til pressens oplysninger, hvor korrekte de end måtte være i visse situationer. Folk opfattede det uvægerligt som propaganda. Snarere dette, parret med en god portion ønsketænkning, end Bruns' »engelske agenter« var kilden til sådanne rygtedannelser. Rygtedannelser med udspring i et lavt informationsniveau og ønsketænkning var karakteristisk under besættelsen - ikke mindst i forbindelse med luftangreb.

## Den britiske reaktion

Men hvordan var den britiske reaktion på den for dem så katastrofale udgang på angrebet den 13. august?

På flyvestation Watton var radioen den 13. august tunet ind på »Lord Haw-Haw's« engelsksprogede tyske propagandaudsendelse. Lord Haw-Haw, øgenavnet for en britisk nazist som spækkede fra Tyskland, meddelte at 11 Blenheim-fly var blevet skudt ned under et angreb mod Aalborg.

Den umiddelbare reaktion var dyb skepsis; men da man efter te-tid stadigvæk ikke havde set noget til 82. eskadrille, gik de barske realiteter op for flyvestation Watton. Lord Haw-Haw havde denne gang ikke haft nødig at pynte på kendsgerningerne. Et dokument i Royal Air Forces' arkiv viser, at Bomber Command-hovedkvarteret allerede dagen efter det katastrofale angreb tog konsekvensen. Det blev nemlig beordret, at indtil der kom yderligere ordre, måtte Blenheim-fly ikke udføre angreb uden



For tyskerne var afværgelsen af angrebet den 13. august en stor triumf, som blev udnyttet propagandamæssigt, også i »Das Reich«. F.eks. blev dette propaganda-foto af Blenheim T1889 under transport fra Vust til Aalborg bragt i tyske aviser med teksten: »Das war ein englisches Kampfflugzeug«. Museet for Danmarks Frihedskamp.

jagereskorte. Den 17. august beordrede Air Ministry yderligere, at Blenheim-fly fortsat skulle udføre såkaldte irritationsangreb på tyske flyvepladser i tysk besat område, hvorfra der udgik tyske luftangreb mod Storbritannien, men angrebene skulle udføres om natten, i ly af mørket. Tabet af 82. eskadrille, som på dette tidspunkt af krigen var et særdeles føleligt tab, var blevet taget ad notam i de britiske stabe.

## Resultatet

Var de britiske ofre så fuldstændig forgæves? Som det er fremgået af de tyske kilder, anrettede angrebet ingen nævne-

værdig skade på flyvepladsen. Derimod viser et Luftwaffe-dokument, at det faktisk lykkedes at provokere tyskerne til at øge jagerberedskabet i Aalborg, idet 10 af i alt 25 tyske jagere, som den 13. august om formiddagen var blevet overflyttet til Jever i Tyskland - med henblik på offensive opgaver - den 15. august igen blev flyttet tilbage til Aalborg.

I betragtning af jagernes begrænsede rækkevidde forhindrede denne disposition effektivt, at jagerne kunne anvendes offensivt.

Jagerne forhindredes hermed i at spille en rolle i Slaget om England - et slag som på sælsom og blodig vis blev ført ind over dansk jord den 13. august 1940.

## Kilder:

Interesserede læsere henvises til værket »Vestallerede Luftangreb i Danmark under 2. Verdenskrig«, I-II, Århus Universitetsforlag 1988, på hvilket Henrik Skov Kristensen er medforfatter og redaktør.

# Historisk debat Debat om historien

## Revolution og excesser

af Preben Wilhelm

Temanummeret om den franske revolution gav endnu en gang anledning til at gøre sig nogle tanker om revolutionens genese: betingelserne, berettigelsen, omkostningerne, mulighederne for at *undgå* dem.

I den forbindelse ville det have været interessant at få analyseret, i hvor høj grad den franske revolution stod i gæld til sociale og politiske *reformer* i andre lande, samt hvilken udvikling, der betingede, at der ikke var samme grundlag for revolution andetsteds.

Det var ekstremt uhøfligt af fru Thatcher under selve jubilæumsfesten at frakende værtslandet faderskabet til menneskerettighederne. Og motivet var småligt chauvinistisk. Men hun peger ikke desto mindre på et højst interessant faktum. Ligesom påvirkningen fra den amerikanske uafhængighedserklæring få år tidligere havde været interessant at få nærmere belyst.

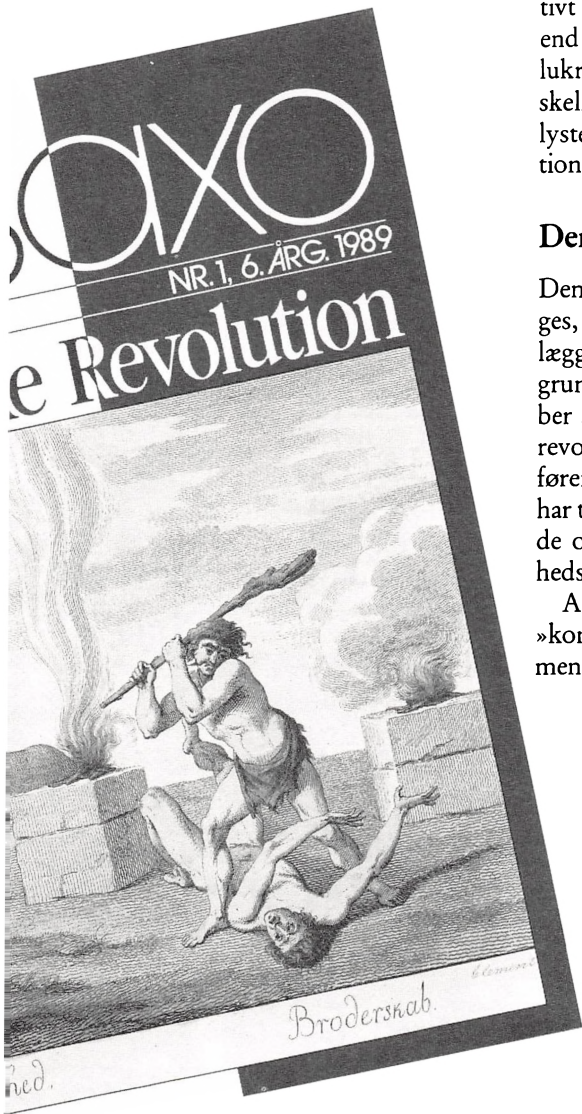
### Akademisk overvejelse?

På sin vis forekommer det meningsløst eller i bedste fald akademisk at overveje revolutioners berettigelse og omkostninger. For hvad enten man kan lide det eller ej, så indtræffer de. At forholde sig moralsk til revolutioner er lige så meningsfuldt som at tage afstand fra jordskælv.

Revolutionære tanker kan *tænkes*, men ikke udløse revolution. Det forudsætter omfattende sociale spændinger. Tankerne kan i det højeste påvirke sigtet, midlerne, forløbet. Men det er da heller ikke ganske ligegyldigt.

Ingen kan være uanfægtet af de excesser, som ubestrideligt fulgte med den franske og senere revolutioner. At »revolutionernes oplyste sympatisører« (som jeg måske tør regne mig til) skulle være så virkelighedsfjerne, at de, som Per Stig Møller påstår, »ikke har den mindste mistanke om, at revolutionen er svanger med diktaturet«, dementeres af fremstående revolutionære gennem tiderne, f.eks. russerne Kropotkin og Bakunin, tyskeren Rosa Luxembourg, italieneren Gramsci og nicaraguaneren Thomas Borge.





Det forekommer mig mere konstruktivt at søge at tage ved lære af historien end at tage afstand fra den (og iøvrigt lukrere på den). Og det er snarere her, skellet går mellem »revolutionernes oplyste sympatisører« og »kontrarevolutionære«.

### Den lære, der kan drages

Den lære, der efter min mening kan drages, er at magtforholdene undertiden lægger sig i vejen for nødvendige, grundlæggende ændringer, at dette skaber sociale spændinger, som kan udløse revolution, og at revolutioner ofte medfører excesser, »æder sine egne børn« og har tilbøjelighed til at udvikle sig væk fra de oprindelige friheds- og retfærdighedsideal.

At det ville være bedst at undgå, er de »kontrarevolutionære« ikke ene om at mene. Det karakteristiske ved »revolu-

tionernes oplyste sympatisører« er, at de *netop af den grund* har øje for nødvendige, grundlæggende ændringer. Og at de - i hvert fald på vore breddegrader - faktisk bruger deres politiske kræfter ikke på at planlægge revolutionen, men på at overflødigøre den.

### Om revolutioner

Hvis det ikke lykkes, bliver *forløbet* afgørende. Her ville det være af den største interesse at få analyseret baggrunden for forskellige forløb. En hypotese kunne være, at de mest *spontane* revolutioner har større tilbøjelighed til excesser, udrensninger og tilbagefald end dem, som er resultat af en årelang frihedskamp.

Til de første hører den franske og den russiske. Til de sidste den kinesiske, jugoslaviske og nicaraguanske, hvor man var nødt til efterhånden at inddrage og stole på store dele af befolkningen, hvor man så at sige landsby for landsby indhøstede erfaringer med selvstyre under de nye forhold. (Senere tilbagefald - som i Kina 1989 - bør ikke tilskrives revolutionen, men tilbøjeligheden hos magthavere, nye som gamle, til at lægge sig i vejen for nye, grundlæggende ændringer).

Hvis hypotesen er rigtig, er læren selvfølgelig ikke, at man skal håbe på/tilstræbe årelang borgerkrig, men at en udbredt bevidsthed om sigtet og midlerne og befolkningens praktiske erfaring i at træffe beslutninger og administrere uenigheder er den bedste garanti mod, at udviklingen, *også en evt. revolutionær udvikling*, løber af sporet.

# Død ved trolddom

I begyndelsen af 1545 sad en ualmindelig kyndig forsamling til doms i Køge. Den anklagede, Niels Skriver, var af 24 medborgere kendt skyldig i trolddom. Men den her sammensatte kommission skulle dog først og fremmest tage stilling til hans skyld i falsk og bedrageri.

Cand.mag. Marianne Johansen beretter om sagen og dermed også om, hvornår tortur blev indført i dansk retspraksis.

Forsamlingen bestod af rigsråd Eske Bille og Mogens Gjordsen, som var forordnede til at undersøge sagen for kong Frederik I. Desuden var ærkedegn Jesper Brochman fra Århus og kongelig tolder Simon Pedersen fra Falsterbo til stede sammen med Køges borgmester Siver Lauridsen og byfoged Hans Tygesen.

## Forhistorien

Forhistorien var, at Niels Skriver var mistænkt for at have voldt Frans Madsens død ved trolddom, efter at denne havde nægtet at gifte sig med Niels Skrivers niece. Med mord i hjertet var han gået i ledtog med to kvinder, som allerede inden den nu verserende sag var brændt for hekseri.

Under sagen, hvor 24 køgeborgere havde svoret, at de anså Niels Skriver for skyldig i trolddom, var Niels' tidligere principal, hr. Oluf Rosenkrantz, fremkommet med endnu en anklage. Han havde meddelt kongen, at Niels, medens han var skriver på Vallø, havde forfalsket kongelig breve, der gav hr. Oluf ret til åresild, d.v.s. en afgift af hvert årepar i de både, som fiskede fra kongens strande (også kaldet åretold), og skibsvrag på en strækning ved Køge Bugt og Møn.

Ud over at være en kuriøs historie fra gamle dage, har sagen to interessante aspekter. Dels beskriver den ret detaljeret et forhør med tortur. Dels handler den om en meget vigtig kongelig fortrinsret,

og undersøgelseskommissionens sammensætning viser da også den betydning, kongemagten tillagde vrag-retten.

## Hos skarpretteren

Da udvalget var trådt sammen, blev Niels Skriver kaldt for dem, og den lokale skarpretter bandt ham til stigen. Så blev han spurgt, om han havde forfalsket et brev om åre-sild og vrag-ret ved at tage et gammelt kongebrev fra arkivet på Vallø og erstatte en del af ordlyden med sin egen tekst.

Da han nægtede beskyldningen fik skarpretteren besked om at støde ham fra stigen, så han hang i armene. Det fik ham til at bekende, og da han var blevet lagt tilbage på stigen, indrømmede han, at han havde forfalsket et brev. Men da han blev spurgt om det var efter Oluf Rosenkrantzs ordre, svarede han: »Nej«.

Derefter kom hr. Oluf selv ind i forhørslokalet og stillede ham samme spørgsmål, og Niels benægtede endnu engang, at det var sket med hr. Olufs vidende. Han sagde, at han havde gjort det på eget initiativ for at gavne Oluf Rosenkrantz.

## Trolddom

Bagefter blev Niels udspurgt om trolddomssagen, som han var kendt skyldig i. Han benægtede og svor ved sin himmeriges lod ikke at have forøvet trolddom.